

Ms. -135
98.4681

Out of Doors

S z a b a d b a n

Bartók Béla

BARTÓKOT ZENEAkadÉMIA LISZT MŰZEUM HALLGATOM

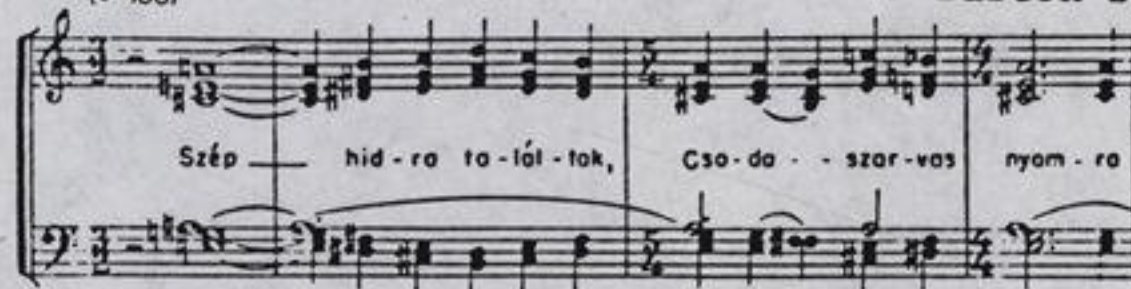
LUX ANDRÁS

Cantata profana

(a)

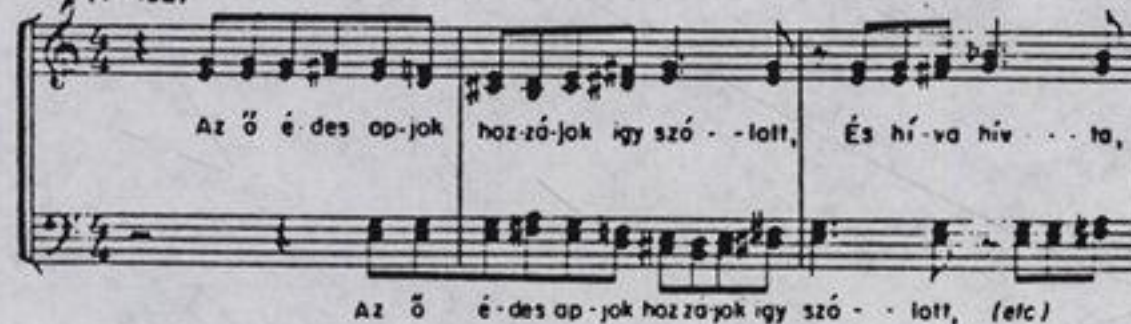
(♩ = 108)

Bartók Béla

(b)

(♩ = 132)

E L Ő S Z Ó .

A cél, ami vezetett és ösztökélt, hogy lekopogtassam az énekem, az volt, hogy ne csak szóban kéziratból "szórakoztassalak" vagy "untassalak" baráti összejövétel vacsorája után, hanem, hogy ez így megmaradjon, és talán másokra is hasson. Egésznap másirányú munka után a késő éjszakákba nyúlva róttam a sorokat, "mérnöki pontossággal" méricskéltem a címtábla betűit, ragasztgattam a kottaillusztrációt, sűrítettem a táblázatot, hogy ez majd így jobban bökje a szemed, keltse fel érdeklődésedet és egy kis türelmes figyelmet kérjen Tőled, olvasd el, ami Bartók nyomán és szellemének hódolva kibuggyant belőlem. És ha az olvasottakat hasznosítani tudod a magad és társaid javára, akkor megérte a munka a fáradságot. Különben...: Miért??

Bartókkal kapcsolatban töredelmesen be kell vallanom, hogy csak az utóbbi tiz évben döböntem rá óriási jelentőségére, bódultam el művészetének mélységeitől. Korábban, noha tetszettek művei, de érthetetlenül csak futólag, túl könnyedén és azonnali szórakozást remélve közeledtem műveihez. Pedig hallottam nagyságáról okos szavakat, sőt alkalmam volt személyes játékában is gyönyörködni. De akkor még gyerek voltam, és nem hatoltam le komolyan a dolgok lényegébe, nem fektettem a figyelésbe elég munkát. Hangsúlyozom: munkát! Mert a világon ingyen senkinek sem adnak semmit sem! Mindenért meg kell fizetni akár így, akár úgy. A nagy művek élvezhetőségéért a tanulás, az olvasás, a figyelem és az ezekkel járó agymunka a befektetés, amit az kamatos kamatokkal visszatérít, és nincs az a kincs, mely felérne vele.

Történt pedig, hogy Beethoven utolsó vonósnégyesei, majd Liszt Ferenc idős korából származó művei elvezettek Bartókhoz. Az előbbi úgy áll a klasszikus és a romantikus kor határán, az utóbbi pedig a romantikus és a modern zenét elválasztó gerincen, mint állhatott Mózes is az Igéret Földje mezsgyéjén. Proféciával jelölték meg a jövő útjait, de emberi halandóságuk miatt már nem adatott meg nekik, hogy oda be is lépjenek. Rendszeres igényemmé és szellemi táplálékomná vált Bartók művészete. Az elmúlt vakációm alatt Connecticutba igyekezvén egy óriási kerülő utat tettem meg, hogy észak New York és Vermont államokban leröghassam emléke előtt a kegyeletet. Elmentem oda, ahol úgy 35 évvel ezelőtt, élete utolsó éveiben megfordult és alkotott. Hajtott a vágy, hogy láthassam azokat a hegyeket, amikben ő is gyönyörködött; járhasak azon az úton, amin ő is járt; láthassam azt a naplementét azon a tavon, amit ő is megcsodált. Megálltam a Saranac-i szanatóriumnál, ahol ápolták a menthetetlen nagybeteget, s ahol, bár kis időre még, de erőre kapott a szellemóriás, aki utolsó percéig alkotott a kórházi ágyán, és nagy szárnyaspásokkal, szédítően meredek ívben repült művészete óceánján. Ezeket az élményeket sűrítettem e ciklus első versébe, és ezt az ő szellemének ajánlom.

A második vers elbeszélő, szubjektív zeneélmény eredménye, ami évekkel ezelőtt született és csak most bújít napvilágra az asztalfiók sötétjéből. Ezt feleségemnek, Piroskának dedikálom részben "kárpotlásul a megzavart alvásokért, aki sokat szenvedett a késői írógépkattogás miatt", részben párhuzamos utalással Bartók figyelmére, aki a "Szabadban" című mű belső Nocturno tételét feleségének ajánlotta.

A harmadik részben Bartók jelentőségéről, művészetéről és magyarságáról emlékeztünk meg. Ezt pedig minden öntudatos magyarnak, így Neked is, ajánlom Kedves Olvasóm.

Esztétikai megfontolásokból fűztem össze e költemény-sorozatot, mely Bartók kedvelt műformáját tükrözi és arra utal. Közelebbről, a klasszikus szonátaforma Bartók-féle változatára, az úgy nevezett "arany-metszet arányra", ami nem tökéletesen szimmetrikus. "Aszimmetria a szimmetriában." Es ez itt nem szójáték, hanem valóság, Bartók szép-érzékének egyik jellegzetessége. Aszimmetria annyiban, hogy az egymás után következő versek (tételek) tömege arányosan nő és így a súlypont, az értelmi súlypont eltolódik a mű centrumából valahová hátrább a kétharmadba. Ugyanakkor azonban szimmetrikus is, mert érzelmi vonatkozásban a kezdő és a befejező rész rokon, mintegy átíveli, átöleli, bekeretezi a belső elbeszélést. (Bartók-féle hidforma). Az érzelelfokozás mindvégig emelkedő és a végén csap spiritualis vonatkozásban a legmagasabbra.

A Függelék táblázatos összefoglalói, kisebb megjegyzés-töredékek és egy Bartók kiadványhoz írt előszó-fordítás a megértésben lehet segítségére.

B A R T Ó K O T H A L L G A T O M

(Ének, szavak, gondolatok szonáta-formában)

I. A J Á N L Á S (PROLÓGUS)

Bartók szellemének
ajánlom e pár gondolatot.
'hetvennyolc nyarán
az Ő lábnyomát keresve
Rivertonba
és a Saranac Tó partra
elzarándokoltam.

Kerestem Őt
út porában,
lehajló fűben,
kopott kövön,
hullott levélen,
mohos sziklán,
szitaló esőben,
sűrű ködben,
mindenütt...

Az út, a kő, eső
emlékeztetett,
-a Természet is könnyezett-,
meghatott,
de hallgatott.
Az anyag
csak anyag maradt,
benne csalódtam.

Aztán a Vermont-i
hegyóriások
az irányt megmutatták,
hol keressem.
Magányos, sötét éjjel
az égre néztem,
és a csillagok közt,
a szférákban,
a zenében
megláttam és megtaláltam.

II. É J J E L A S Z A B A D B A N .

(Gondolatok Bartók Béla : "Szabadban" című zongoraszvitjének hallgatása közben.)

Vésztőn csendesek az esték.
A dolgos, falusi nép
hajnaltól napestig
veritékezik,
húzza az igát,
és a kemény munka után
jól megérdemelten
a tyúkokkal aludni tér.

De mit tehet
kora este
a szellemi munkás?
A városból jött
művész szemére
éjjelig
nem jön álom,
s a kínos álmatlanságon
az olvasás sem segít,
a kormozó olajlámpa
vergődő lepke-lángja
vörösre marta már
a szemét.

De rajta!
Gyerünk ki a szabadba!
Az ózondús levegőn
egy kis mozgás, séta
elcsitítja
a belső izgalmakat,
kitisztítja
agyat s tudót.

Felállsz, kimegy.
Óvatosan beteszed
az ajtót,
hogy a már alvót
ne riassza fel a zaj,
s a korgó folyosón
halk tipegésed
szinte dübörög,
mint a dob.

A hátsó udvaron át
az ólak mellett
tovább ballagsz.
Szellő sem libben,
s a békés csendben
alvó tyúkok pittyenése
vagy álmodó koca röffenése
ismerős hang.

A kerti útra hajló
ribizke bokor ága
hű kutya módra
lábadhoz dörgölődik,
s talpad alatt,
-jaj, véletlen -,
egy-két szerencsétlen
csiga-biga ház
út porába roppan.

A távoli állomásra
most fut be
az esti vonat.
Fáradt dohogását
tompítja
az erdőlombozat.
Alig hogy megállt,
már is indít,
utas kevés,
idő pénz,
és szikraesővel
hangja is
a semmibe vész.

Te is meg-megállsz,
mint állomáson
a vonat.
Észre sem veszed,
hogy a kimért lépés tempóját
a kavargó gondolat
hullámzó barcarolla
ritmusára ringatja,
és így haladsz andalogva
a sötét lég, csillagos ég
álom-taván,

s kiérsz a kertek alá,
'hol tücsök ciripel,
szúnyog-had zümmög,
a sás nádas
békanyálas tavacskát rejt,
fészkén a gém, kacsá,
bölömbika és vöcsök
párját hívja,
vagy csivitel, kurrog,
cacsog, pöröl.

Kuvikkol a bagoly,
ümmögve felel a varangy,
és magasabb regiszterben

ZENEAKADÉMIA
LISZT MÚZEUM

brekeg rokonsága
a kecskebéka sereg;
rezonál a víz és a levegő,
cseng-bong, zeng-zizeg
pasztorál zenében
a tó és az erdő.

A halovány Hold
felhőgyerekekkel
bújócskát játszik,
s jánosbogárkák
potrohája,
parányi repülők
zöld lámpása villan
a misztikus sötétben.
E bűvös "muzette"
elkápráztató,
az igézet lebilincselő,
szinte fáj a szépség,
olyan gyönyörű!

De nini, ott!
Egy nádfedeles
kicsi kunyhó
kinyitotta szemét.
Gyenge mécsvilág gyúlt,
és a vizen át
ide hallik
egy ősi dal,
különös költemény.
Csodálatos "nocturno",
múltbalátó vízió!

Egy öreg anyó
beteget dajkál
és halkan énekel,
egy strofa után
gordonka hangján
hozzásimul életpárja.
A lélegzeted is eláll,
földbegyökerezett
lábbal figyelsz,
és szíved magadba
a zsolozsma dallamát,
turáni honból hozott,
lóáldozó táltos
pogány áhítatát.

És szívedben
a tetszés öröme
körül tipegi,
megmámorítva
körül táncolja, ciffrázza
a bús dallamot.

Egy kis óvatlan mozdulat
és súlyod alatt
az útra sodort
száraz falevél
épp hogy csörren;
majdnem úgy muzsikál,
mint szőnyegre hullt
kicsi üvegszilánk,
törött karácsonyfadisz.

Hirtelen
a tóparti ligetben
ébrenalvó őzike
talpra szökken;
mereven szimatol a légbe,
messziről megérezte
a veszélyt, halált,
csörtetve közelítő
kóborkutya szagát,
s hegyes füleit forgatja,
mint antennáját
a radar állomás.

A múlt békés
szépségén merengő
hangulatnak vége;
élet-halára menő,
vad hajsza,
vérengzés,
háború
azt elűzte.

Ah! Elég volt!
Menjünk vissza a házba,
fújjunk lámpát,
bújjunk ágyba,
-Jó éjszakát! -
Hátha visszavarázsolja
az álom Tündér Ilonája
ami szép volt,
az igazunk,
az elvesztett múltunk
ritmusát s dalát.

- * -

(És most hallgasd meg
Bartók : "Szabadban"
című zongoraművét.)

Out of Doors

"S z a b a d b a n"

Bartók Béla

III. A P O T H E O S I S (E P I L O G U S)
(Levél barátomnak.)

A zenének itt vége.
Igy élte át
és írta meg a költő.
A zongora nyelvén sűrítve
összeszötte
a természet hangjait,
az ősök énekét
és saját érzelmeit.

Olykor brutális
disszonanciában
nyersen csak azért beszél,
mert az élet is nyers,
kegyetlen, durva,
és benne nem minden sima,
harmonikus.
Igy sokkal gazdagabb
szin-palettával
festi zeneképeit,
amit előtte senki
meg sem közelített.

Ne félj,
ne idegenkedj
Bartók zenéjétől
Te, Jó Magyar!
Ez a művészet
nem olcsó, vásári giccs
a sokféle szín miatt,
de mély,
elgondolkodtató,
ha első hallásra tán
nem is megszokott.

Tudd meg, és
légy büszke,
hogy ma
a világ hangversenytermeiben
a legigényesebbeknek
ez a zene
kedvelt,
otthonos,
s Bartók Béla
a legjátszottabb klasszikus.
Hogyan történt ez a csoda,
hadd mondjam el Néked,
amikor életében
csak nagyon keveseknek
tetszett és
jó-formán senkinek sem kellett.

Ezért vettem tollat a kezembe,
"kőrmölöm a papirost",
hátha megfog valami,
hátha kulcsot adhatnék
művei megértéséhez,
és az alkotó művész
értékeléséhez.

Bartók elévülhetetlen érdeme,
hogy leszállt az Idő aknáiba,
s mint megszállott bányász
ásott lázasan
a múlt betemetett tárnáiban
meddő kőzet között
bujkáló nemesérc után,
mig rátalált a kincsre,
a régfelejtett dalra,
és napfényre hozta,
amit Idő enyészete
még meghagyott.

Tanulmányozta, izlelgette,
és szabályba foglalta
a pentatónikus dallamok
soha nem sejtett
harmonizáló képességeit,
amik színben és változatban
kevesebb hangjuk ellenére is
a nyugati zenét felülmúlták.

Aztán tovább csiszolta
új lapokra
e drágakövet.
"Logikus következtetés után,"
"amit a régi dal kínált,"
villámütésként jött
a nagy felfedezés,
a láncszem és kapocs,
amivel összeköthette
az ősit az újjal,
Napkeletet a modern Nyugattal.

Ez lett zenei nyelvének
tengelye és sark-köve,
a sok színben pompázó,
tritonokkal sziporkázó
új dallam-világ,
keret-formának pedig
Bach, Beethoven
klasszikus foglalatát választotta.

ZENEAKADÉMIA
LISZT MÚZEUM

Erről az új zenei
kifejezés-lehetőségről
Beethoven csak álmódott,
és ajánlgatta,
hogy meg kellene próbálni,
mert érte a bajt,
hogy a harmonizálás
megcsontosodott,
ellaposodott.

De bátorsága nem volt,
hogy hozzányúljon,
hogy megvalósítson mást is,
mint amit a szokás
már századok óta
elfogadott.
Neki így is
sok bajt okozott
a "kocsma szagúnak tartott"
kontra-táncai.

A romantikusok közül
csak Liszt Ferenc volt
az egyetlen,
aki élete alkonyán
kóstolgatott bele,
hogy kiterjessze
az összhangokat
a hangskála
teljes spektrumára.
Hallgasd csak meg
Haláltáncát,
vagy a Csárdás Macabrè-t,
meggyőződhetsz róla.

Tanítványai döbbenne
meg is szolták érte:
"Mester, hogy mert ilyen
játsszani?!"
Nem reped meg a zongora?
Sőt mi több,
hogy merte kottára vetni
Ő, a Tanár, az Ideál?
Nem gyullad meg a papiros?"
-hördültek fel sokan.-
Mire Liszt csendesen
csak ennyit felelt:
"Kedves Gyermekeim,
az Idő halad,
s majd meglátjátok,
sok mindent hoz,
és problémát megold."

De Bartóknak volt hite,
bátorsága, elszántsága
hosszú vajúdas után,
hogy széles ívű hidat verjen
két kultúrát elválasztó
mély vizen át,
a mi árva népünk
érzelem világából fakadt,
búsongó vagy vigadó
zenéjét újjá varázsolva
a jövőbe mutatott.

Ma már tudjuk,
megelőzte korát,
aki életében
sok gáncsra,
visszautasításra,
gúnyra talált és
volt jutalma.
De akkor a "vakok nem láttak,
a süketek nem hallottak",
s ő hiába játszott,
hiába irt, magyarázott,
amikor az "ökrök
szellemi tápláléka
csak szalma, csutka volt".
De ő tudta Kodállal együtt,
és még egy kis csoport,
hogy nagyot és jelentőst alkotott.

Úgy érzem,
és Neked is úgy kell érezned,
de a tisztesség is azt kívánja,
hogy Ezerkilencszázhetvennyolcban
már kötelességed
megismerni Őt,
ha magyarnak vallod magad!
Őt, aki csontja velejéig
azonosította lényegét
magyarságával,
mely néphez Te is tartozol.

De amikor
"nem lelte honját a hazában"
az erőszakos korszellem miatt,
kitépte magát tövestől
abból a humusból,
mely éltető eleme,
második édesanyja volt.
Abból a hazából menekült,
amit annyira szeretett,
melynek minden hegyét,

ZENEAKADEMIA
LISZT MŰZEUM

völgyet bejárta,
és ismerte ízét,
illatát, dalát.

Inkább vállalta
az önkéntes száműzetést,
a bizonytalanságot
és a nyomort,
mint a "kutyák dalát".
Megrokkant,
huzta fáradt,
beteg testét,
és a tizmillió
New Yorkban is
-bár szabadon-,
de szárnyszegettnek,
hajótöröttnek,
partra vetetten
egyedül érezte magát.

Nagyon kevés,
egy-két jóbarát
nyújtott feléje
segítő kezét,
vagy vigasztalást,
akik titokban,
-jaj, meg ne tudja-,
alnév alatt adtak
új mű szerzésre
megrendelést,
hogyan alamizsnának
ne tekintse
az önérzetére oly büszke,
alázatosságig szerény
szellemóriás.

Es Bartók dolgozott.
Dolgozott a Saranac-i
szanatóriumban,
és utolsó percig
a New York-i kórházban
halálos ágyán,
amikor már félig
a régiókban járt,
s ekkor alkotta
azokat a műveit,
melyekben
spirituális modelle
finomult
az Idők mélyéből
fényrehozott ősi dal.

Baratai és tisztelői:
Menuhin, Reiner, Szigeti,
Primrose, Goodman és Koussevitzky
hittek benne,

kitüntetésnek vették,
hogyan számukra irt,
és volt tanítványai,
a halásak,
akik nagyra nőttek :
Serly, Ormándy, Sándor és Doráti
merészen és bátran
kiálltak érte,
és az igazság mellett,
amikor az ő zenéje
akkor még a Nyugatnak
sem kellett,
és röviddel halála után
a diákok megnyerték a csatát,
diadalra vitték műveit.

Olvasd el, Kedves Barátom,
Fassett Ágota könyvét:
"Bartók Amerikai Évei"-t.
Biztosra veszem,
megrendít e mű,
mert Te is érezted testeden
a bizonytalan jövőt,
Te is voltál menekült,
s rokonságot találsz vele.

Rájössz olyan dolgokra,
amik veled is megtörténtek,
de kifejezni
nem volt képességed,
csak olyan kivételes,
érzékeny lélek látta meg,
mint amilyen
Bartók Béla volt.

S akkor majd
valami különös,
mágneses erő húz von
bűvkörébe,
zenéjéhez,
mint ahogy
velem is tette
hatalmába kerítve
teljesen.

Kinyilik a füled,
kifinomított hallásodat,
érzekeidet átértékeled,
és mintha sötét szobában
felkattintanád a lámpát,
világossá lesz,
hogyan amit tőle kapsz,
az mind gyönyörű,
gyönyörű, gyönyörű!

ZENEAKADÉMIA
LISZT MÚZEUM

Cantata profana

(a) $(\text{♩} = 108)$ "A Kilenc Csodaszarvas" Bartók Béla

Szép — hid — ra — ta — lái — tok, Cso — da — — szar — vas nyom — ra

(b) $(\text{♩} = 132)$

Az ő é — des ap — jok hoz — zá — jok így szó — — lott, És hí — va hív — — ta,
Az ő é — des ap — jok hoz — zá — jok így szó — — lott, (etc.)

Mért — — — — — nem — — — — — fon — — — — — nek,
nem, — — — — — jaj — — — — — nem, — — — — — jaj — — — — — nem, — — — — —

$(\text{♩} = 53)$
mf

Mért? — — — — — Mért? — — — — —
pp De ők nem men — nek, nem, — — — — —
De ők nem men — nek, nem, — — — — — ők nem men — nek,
De ők nem men — nek, — — — — —

BARTÓK BÉLA : "SZABADBAN"

című zongorasorozat táblázatos összefoglalása.

Füzet	Sor-szám	Alcim	Karaktere, mondanivalója
I.	1.	"Sippal, dobbal..."	Egy népi gyermekjátékból vett allegóriás címmel utal a sorozat főtémájára, mely polifónikus és ritmikus induló.
I.	2.	"Barcarolla"	Poétikus, szabad tonalitásban. Ritmusa lassú imbolygó, a velencei gondolaevezés ütemében.
I.	3.	"Muzettes"	Nagyon lassú, természetutánozó pasztorál-zene. A madárhangokat a francia basszusduda trillákat utánzó diszitménnyel.
II.	4.	"Az Éjszaka Zenéje" Nocturno.	A vizi világ éjszakai életét megszólaltató zene: a madarak hívójelei, békahangverseny, tücsökmuzsika a levegő- és víz-vezette hangterjedés együttes hatásában. Ugyanakkor impresszionizmus is: a figyelő költő jelenlétét egy-egy földrehullott száraz falevél roppanása jelzi, beleszótt altatódal és egy frissebb tipegő fonódik egybe a természet hangjaiba. Rendkívül gyors száguldás erősen kromatikus megoldásban, amiből kiérződik mind a pánik, mind az előadás technikai nehézsége.
II.	5.	"Hajsza"	

Bartók a Szabadban című zongorasorozatát 1926. nyarán szerezte és még ez év decemberében mutatta be Budapesten az 1.4. és 5. számokkal. A Nocturnot feleségének dedikálta, mely súlypontos magva e műnek. Az első szám határozott ütemű (pesante) indulója és a befejező szám igen gyors száguldása keretbe foglalja a középső három lassúbb tételt és zseniálisan kompenzálja a tudatos súlyponteltolódást.

Az alcimek igen érdekes utalások. Az induló ütemét a "dob-ra" hivatkozás látszólag szinte kívánja, de asszociálhatja a zongora ütőhangszer jellegére történő célzást is. A "sippal" történet utalás és az a magyarázat, hogy "lám Bartók a pásztor bőrdudát szólaltatja meg a zongora nyelven és így utal művészetének forrására; valamint, hogy "a Muzettes teljességében dudamuzsika", meglátásom szerint téves felfogás, orrabukott belemagyarázás! Halsey Stevens is-helyesen-csak az öblögető vizimadárhangutánzásokat tekinti duda-ornamentikának. Az alcim bennem egy régi gyermekdal emlékét ébreszti, mely így szól:

"Gólya, gólya, gilice
Mitől véres a lábad?
Török gyerek megvágta,
Magyar gyerek gyógyította
Sippal, dobbal, nádihegedűvel."

Elképzelésem és meggyőződésem szerint Bartók az alcim "Sippal, dobbal" után kitett három pontos hiányjel mögé bújtatott "nádihegedűvel" utal arra a zombékos vizi világra, ahová falun egy nyári este igyekszik, s ami a következő számokból majd megindokolt is lesz. Ez a szinte balladás értelembújkáló finom utalás felel meg legjobban az ő népművészetből táplálkozó lelkületének. Így válik e mű teljességében programzenévé, formájában is egységesé ellentétben mások felfogásával, vagy belemagyarázásával. Az 1926. december 8-i csonka bemutató (1.4. és 5. szám) nem indokolja, hogy nincs tökéletes kapcsolat az egyes számok között és valószínűbbnek tartom, hogy ekkor (a bemutatáskor) a 2. és 3. szám csak vázlaiban készült el. Az biztosnak látszik, amit aláhúz ifj. Bartók Béla "Apámról" című írása is, hogy a zeneszerző az impulzus-élményeket nem a fővárosban, hanem valahol vidéken szerezte. Ifj. Bartók Béla a Békés megyei Pusztaszöllőst említi, "ahol gyakran megfordult édesapám a húga házában és valószínű, hogy innen

A P P E N D I X

(Megjegyzések, adatok, táblázatok, énekszövegek.)

Bartók Béla 1881.március 25-én született Nagyszentmiklóson, Torontál megyében. Pozsonyban Dohnányi Ernővel járt egyiskolába, ahol Erkel Ferenc fia, Erkel László növendéke volt. Majd a pesti Zeneakadémiára került, ahol a volt Liszt-tanítvány, Thomán István, valamint Koessler János és Herzfeld Viktor tanították. Bartók még diák volt, amikor országos tapsot kapott kiváló zongorajátékaért, s alig száradt meg oklevelén a tinta, amikor nagy sikerrel adták elő Kossuth Szimfóniáját Manchesterben a világhírű dirigens, Hans Richter vezényletében. A hazai szaksajtóban Kacsóh Pongrác üdvözölte és méltatta gyönyörűen a zenevilág új üstökösét és Liszt méltó örökösének nevezte a Zenevilág hasábjain.

1908-ban Bartók a Zeneakadémia tanára lett, Koessler utóda. Ekkor ismerkedett meg Kodály Zoltánnal, akihez egy életen át tartó őszinte barátság fűzte. Ez a kapcsolat a népdal- és népzene kutatásuk során bontakozott ki és mélyült el. Noha közös új úton jártak, nem voltak riválisok, hanem egymást kiegészítő és segítő tudósok és művészek. Dohnányi pedig több mint egy tucat Bartók művet mutatott be részben mint zongoraművész, részben mint dirigens és ahogy Bartók művészete mind meredekebb ívben fejlődött, sajnálatos, hogy korának hallgatósága nem tudta szárnyalását követni. Mint a legtöbb lángelme sorsában, úgy nála is beigazolódott, hogy kortársainak nagy része nem értette meg és elfordult tőle, mert megelőzte korát.

A pángermán terjeszkedésnek és minden erőszaknak nyílt ellensége volt, ezért 1941.októberében önkéntes száműzetésbe ment feleségével Amerikába. New Yorkban telepedett le. A Columbia University szerény kutató állást biztosított számára, amit félévenként újítottak meg, ugyanakkor ez az intézmény disz-doktori oklevéllel is kitüntette. Kétzongorás szonátáját feleségével mutatta be. Gyógyíthatatlan betegség (leukémia) tört ki rajta, ami évekig, 1945.szeptember 26-án bekövetkezett haláláig kínoztta. Még betegen is alkotott és megérthette a szóló hegedűre írt szonátája és a Zenekari Concertója sikeres bemutatóját. New York egyik északi külvárosa temetőjében helyezték el földi maradványait.

Munkássága olyan óriási, hogy csak az alapvető legkiemelkedőbbeket tüntethetem fel szemelőtt tartva a stílusváltozásait. Megismerésére melegen ajánlom Halsey Stevens "The Life and Music of Béla Bartók" című művet, mely az Oxford University gondozásában immár negyedik kiadását ünnepelte, valamint Demény János, Lendvai Ernő, Szabolcsi Bence, D.Dille, H.Halbreich, Fricsay Ferenc, Kodály Zoltán, Fodor András Bartókkal foglalkozó műveit és nem utolsósorban magának Bartóknak az írásait. Az alábbi táblázat Bartók stílus fejlődését summázza:

Periódus	Lényege és jellemzője	Példák
I.	1905.előtti Liszt-i verbunkos és R.Strauss hatás.	Kossuth Szimfónia, Scherzo zongorára és zenekarra. Rapszódia zongorára és zongorára.
II.	Kiséret nélküli népdalfeldolgozások Bach-korális egyszerűségben. (1907-18)	Gyermekeknek zongora-sorozat, Tizenöt Magyar Parasztdal.
III.	Elképzelte népdal-költészet. Dalok. Drámák.	Ady versfeldolgozások. Kórusművek.
IV.	Népzenei anyagot a nyugati zene legmagasabb szintjére fejleszti, melyben a motto a népzene. (1920-36)	Táncszvit, Három Rondó Népdalra, I. és II. zongoraversenye, Szabadban, Cantata Profana.
V.	A népzene stilisztikai model csupán. (1924-39)	I. és II. vonósnégyese, Zene vonós-ütőshangszerekre és cselesztára, Mikrokozmosz, Hegedű-duók. Hegedű versenye.
VI.	A népzene spiritualis model csupán. (1936- 45.)	Zenakai Hangversenye, III-VI. vonósnégyesei, Hegedűszonátája, III. zongoraversenye és Brácsaversenye.

erednek Az Éjszaka Zenéje élményimpulzusai."Egy családi fénykép azonban a békési Szőlőspusztát rögzíti, egy másik Bartókot ábrázoló fénykép aláírása viszont Vésztőt említi, ahol "gyakran megfordult a művész a hűga házában és ahol népdalokat is gyűjtött Bartók a tizedes években".(Érdekes, hogy mind Pusztaszőlős, mind Szőlőspuszta és mind Vésztő Békés megyében három különböző geográfiai és közületi helyiség.) Mivel Bartóktól erre vonatkozó semmi féle adat, vagy utalás sem került eddig elő, mindenféle más utalása csak találgatás. Az egyedüli fontos ezekben a találgató utalásokban, hogy Békés megyére céloz mind a három, mely magában is jól meghatározza a beleszótt dallam táj-jellegét. Vésztő mellett például a Berettyó és a Sebeskőrös sok éles kanyarulatával, a tavaszi hóolvadás utáni áradásokkal az erdőligetek közt számtalan tocsogót és tavacska formál a Viharsarokban, és a sás nádas paradicsoma a békának és a vizimadárnak. Képzeletem szabadsága Vésztőt választotta e zenemű keletkezési helyének.

A Cantata Profana, a "Kilenc Csodaszarvas" legenda kantátája szóló tenor- és bariton énekre, kettős énekkarra és nagy zenekarra 1930.-ban íródott. A bemutatója Angliában volt 1934. május 24-én óriási sikerrel. Bartók román népballadát dolgozott fel és finomított értelmében is. Archaikus szövegét is ő írta továbbfejlesztve az eredeti balladát, sőt az angol fordítás is az ő műve, amit aztán Robert Shaw dolgozott meg át. E grandiózus műben a kantata-művészet összes formaelemét felhasználja és sűríti a szerző anélkül, hogy az apa- és a legidősebb fiú párbeszédének drámáját, valamint a tömeghangulatát kifejező kórusok szerepét egy árnyalattal is sértené. A vadász-kórus fantasztikus hangszínárnyalataiban a menekülő nemes vad csörtetése, a paripák száguldása, a vadászok ujjongása s a kilőtt nyíl súvítése és becsapódása, az íjj pengése mind érzékelhető. A befejező epikus kórus összefoglalja a mondanivalót, feloldja a feszültséget és bekoronázza e mesterművet.

ZENEAKADÉMIA
LISZT MŰZEUM

"...C S A K T I S Z T A F O R R Á S B Ó L ..."

(A Cantata Profana, A Kilenc Csodaszarvas Legenda szövege .)

①

Volt egy öreg apó.
Volt neki, volt neki
Kilenc szép szál fia,
Testéből sarjadzott
Szép szál kilenc fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Szántásra-vetésre,
Ménesterelésre,
Csordaterelésre;
Hanem csak nevelte
Hegyet-völgyet járni,
Szarvasra vadászni.

②

Az erdőket járta
És vadra vadászott
Kilenc szép szál fiú.
A vadra vadásztak;
Annyit barangoltak
És addig vadásztak,
Addig-addig, mignem
Szép hidra találtak,
Csodaszarvasnyomra.
Addig nyomozgattak,
Útat tévesztettek,
Erdő sűrűjében
Szarvasokká lettek;
Karcsú szarvasokká váltak
Erdő sűrűjében.

③

Az ő édes apjok
Várással nem győzte,
Fogta a puskáját,
Elindult keresni
Kilenc szép szál fiát.
Rátalált a szép hidra,
Hídnál csodaszarvasnyomra.
Szarvasnyom után elindult,
El is jutott hús forráshoz,
Hús forrásnál szarvasokhoz,
Féltérdre ereszkedett,
Hej, egyre rá is célzott.

④

De a legnagyobb szarvas,
- Jaj, a legkedvesebb fiú -
Szóval imígy felele:
"Kedves édes apánk,
Ránk te sose célozz!
Mert téged mi tűzünk
A szarvunk hegyére
Es úgy hajigálunk
Téged rétről rétre,
Téged kőről kőre,
Téged hegyről hegyre,
S téged hozzávágunk
Éles kősziklához;
Izzé-porrá zúzódsz
Kedves édes apánk!"

⑤

Az ő édes apjok
Hozzájuk így szólott,
És hiva hívta,
És őket hívó szóval hívta:
"Édes szeretteim,
Kedves gyermekeim,
Gyertek, gyertek haza,
Gyertek vélem haza,
Jó anyátok vár már!
Jőjjetek ti vélem
A jó anyátokhoz,
A ti jó anyátok
Várva vár magához.
A fáklyák már égnek,
Az asztal is készen,
A serlegek töltve.
Az asztalon serleg,
Anyátok kesereg;-
Serleg teli borral,
Jó anyátok gonddal.
A fáklyák már égnek,
Az asztal is készen,
A serlegek töltve..."

⑥

A legnagyobb szarvas,
- Legkedvesebb fiú -
Szóval felelvén
Hozzá imígy szóla:
"Kedves édes apánk,
Te csak eredj haza
A mi édes jó anyánkhoz!
De mi nem megyünk!
De mi nem megyünk,
Mert a mi szarvunk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe.
A mi karcsú testünk
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat az lombok közt.
Karcsú lábunk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak puha avarba.
A mi szájunk többé
Nem iszik pohárból,
Csak hűvös forrásból."

⑦

Volt egy öreg apó.
Volt neki, volt neki
Kilenc szép szál fia.
Nem nevelte őket
Semmi mesterségre,
Csak erdőket járni,
Csak vadat vadászni,
És addig-addig
Vadászgattak, addig:
Szarvassá változtak
Ott a nagy erdőben.
És az ő nagy szarvuk
Ajtón be nem térhet,
Csak betér az völgyekbe.
A karcsú testük
Gúnyában nem járhat,
Csak járhat a lombok közt.
A lábuk nem lép
Tűzhely hamujába,
Csak a puha avarba.
A szájuk többé
Nem iszik pohárból,
Csak tiszta forrásból.

George H. de Mendelsohn - Bartholdy,
a Vox Production elnöke, aki dédunokája Felix Mendelsohn-Bartholdynak, Liszt Ferenc
kortársának és barátjának, Bach Máté Passiója felfedezőjének, - írta előszóban a
"Bartók Plays Bartók" című historikus kiadványhoz:

"Olyan sokat irtak és mondtak már Bartók Béla jelentőségéről és művei
fontosságáról, hogy itt, ebben a rövid bevezetőben, meg sem kíséreltem ez óriásról
részletes kiértékelést adni, milyen is volt mint tanító, mint ideál és mint meg-
becsült barát azoknak, akiknek megadatott az a kivételes szerencse és megtisztel-
tetés, hogy személyesen ismerhették és érintkezhettek vele.

Bartók zenét tanított, aminek fundamentuma az életet igénylő sajátos
filozófiája volt.

Mint ember, patyolat-tiszta és tökéletes volt, olyan, mint az arca.
Sziklaszilárd és megingathatatlan jellem volt a művészeti és emberi principiumok-
ban.

A zenében a magataposta ösvényen haladt, amiről nem tudták letéríteni
még akkor sem, amikor sok akadályt gördítettek útjába, vagy elutasításra, ellen-
kezésre talált. Törpe tehetségek bírálták, fitymálták és rajta meggazdagodtak.
Bartókot fűtötte a népe iránt táplált, odaadó szeretete. Szerette a földet, a
magyar "ugart", szülőföldjét és honát. Nemzete lelkületét akarta felszántani, hogy
annak gyümölcsét, a népzenet vesse be jómagnak a saját humuszába, hogy az majd így
teremjen új és nemes magyar muzsikát.

Bartók teljesen azonosította magát a "nagy örökséggel", a tősgyökeres
magyar származásával, de ennek ellenére (és talán pontosan ezért), szükségét érez-
te, hogy magahatározta önkéntes száműzetésbe menjen, amikor az államhatalom az or-
szág kormányrúdját szélsőséges irányba fordította.

Kiszabadította, kiszakította magát gyökerestől abból a talajból, mely
éltető eleme volt, (amibe bele is pusztult), és New York városában telepedett le,
ahol azokban a háborús években a légkör és a művészeti állapotok barátságtalanul
fogadták. (Akkor még a Nyugat sem értette és értékelte az ő új zenei nyelvét.)
Azonban energiája, függetlensége és csodálatos humorérzéke átsegítették a nagyobb
nehézségeken.

Gendes szerénysége a legfinomabb, kiművelt európai úrnak mutatta, ami
ellentéte volt annak a kidörzsölt, akarnok és erőszakos típusnak, mely dívott
akkor az Óvilágban.

Eredetét tekintve ez a felvétel a C.B.S. rádió hangszalagjáról való,
amit annak idején nem lemezkiadásra szántak. (A játszott darabok címét maga Bartók
jelentette be magyarul.) Nem is ideális akusztikai körülmények között vették fel,
és az elmúlt évtizedek sem kedveztek a szalag minőségének. Ettől eltekintve ez a
Bartók-felvétel számunkra fontos történelmi dokumentum, a gyűjtőknek értékes ritka-
ság és a világ muzsikusi közül egyik legnagyobb újtótól emlékmű, aki valaha élt,
s akit ismertünk."

- * -

És ha eddig értél a betűkövetésben Kedves Olvasóm, ezzel búcsúzom.
Köszönöm a figyelmedet és a drága idődet Bartók Béla szellemében

igaz hived

Luxman

M e g e m l é k e z é s

B A R T Ó K B É L A

születésének centenáriumán

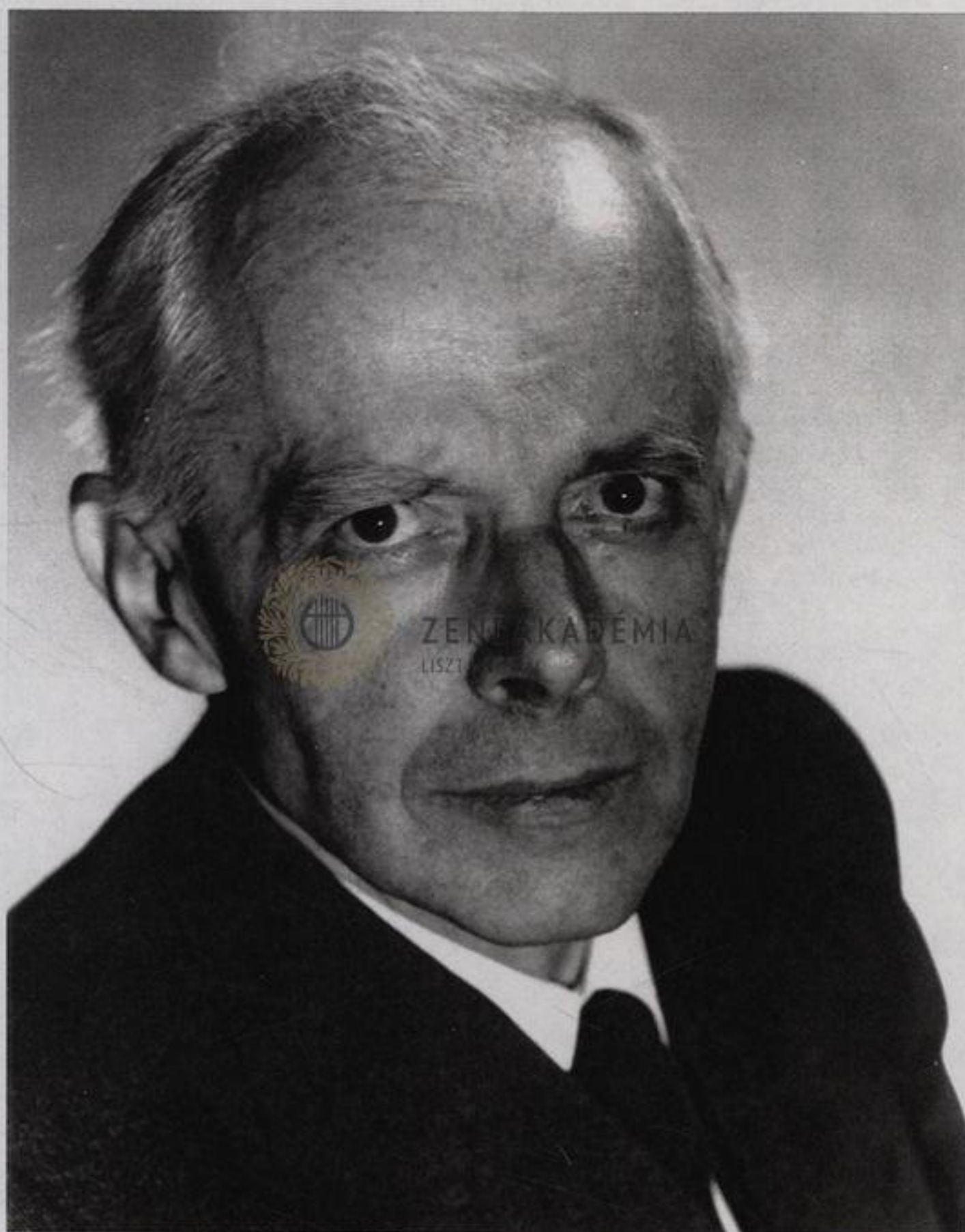

ZENEAKADÉMIA
LISZT MŰZEUM

Tartotta :

L u x A n d r á s

Clevelandban az Árpád Akadémia 1980. november 30.-i ülésén.

BARTÓK BÉLA

Cleveland, Severance Hall
1940.december 6.

Foto : Geoffrey Landesmann

L u x A n d r á s : Megemlékezés Bartók Béláról születésének
centenáriumán. (Őrségváltás a magyar zene történetében.)
(Elhangzott az Árpád Akadémia 1980.november 30-i ülésén.)

Tekintetes Akadémia!
Igentisztelt Hallgatóim, Urak, Asszonyságok!
Egy Bartók-mű prologusa hangulatában idézem,
"Haj regő rejtem,
Hová, hová rejtsem?
Hol volt, hol nem,
Kint-e vagy bent,
Régi rege, haj, mit jelent, Urak, Asszonyságok?

Im szólal az ének,
Ti néztek, én nézlek.
Szemünk pillás függőnye fenn,
Hol a színpad, kinn-e vagy benn ? Urak, Asszonyságok.

Keserves és boldog,
Nevezetes dolgok.
Az világ kinn haddal tele,
De nem abba halunk bele, Urak, Asszonyságok!

Nézzük egymást, nézzük,
Regénket regéljük.
Ki tudhatja, honnan hozzuk,
Hallgatjuk és csodálkozunk, Urak, Asszonyságok."

Az 1881-es év valóban csodálatos volt. Kettős csoda történt, amit az Idők titka még évtizedeken át rejtegetett magában. Az első, hogy március 25-én a magyar zene- és egyetemes kultúra egén egy csodálatos fényű új csillag jelent meg egy újszülött kisfiú, Bartók Béla képében, aki az erdélyi Nagyszentmiklóson ekkor nyitotta ki e világra elcsodálkozó szép szemét. Nem volt sírós a gyermek, hangját sem hallották. A legkisebb zöngésre ha felébredt, csak nézett, nézegetett. Szemével követte a szülőket és az aggódó nagymamát, akiben bujkált a félelem, hátha beteg a baba, mivel az sohasem sírt. Lényegtelen, de mégis jellemző, hogy Bartók legendás érzék- és megfigyelő képességének első jelei már a bölcsőben mutatkoztak. És ebből a kisfiúból világhíresség, a XX.század kimagasló szellemóriása lett, aki nemzete ősi dalkincsét az enyészettől megmentette, annak zeneelméleti törvényeit feltárta és erre a bázisra alapított művészetével egy új zenetörténeti kort nyitott. Mai tekintélyes esztétikusok az ő főművét, a Húros- és Útőhangszerekre és Cselesztára írt Zenéjét Dante Isteni Színjátéka jelentőségéhez hasonlítják és mérik, amiben zeng a magyar lélek, az ősi magyar dallam minden szépsége, szüzi tisztasága, búsongásában századok szenvedése, ritmusában népének karaktere : királyi méltósága vagy fékevesztett orgiás jókedve. Mint a legtöbb zseni, ő is megelőzte korát és csak halála után ismerték fel szélesebb körben a nagyszerűségét, aminek értékjelzője hiperbólikusan még ma is emelkedőben van. Bartók kivívott tekintélye a nagy világ érdeklődésének reflektorát az eddig kevésbé, vagy félreismert magyar kultúra felé fordította és az ő révén a magyar zeneművészet egyszerre a népek élvonalába került. A kis számú magyarság zenei nagyhatalom lett. Így ad ma Bartók súlya elesett, jobb sorsra érdemes és életet igénylő nemzetének önbizalmat és keményebb gerincet. Az ő művészete, életszemlélete, humánuma és magyarságtudata erőforrása lehet a talpraállásban, ha a nemzet "műveltsége hajóját a saját kultúrája kikötőjében horgonyozta."

Csak az idő távlatából értettük meg a száz éves másik csodát, a nagy zenei mágus, a mi Liszt Ferencünk 1881-ben szerzett próféciaját, amikor a Csárdás Macabre hangjaiban tudat alatti megérzéssel szinte így üdvözli az új csillag, Bartók születését. Ez a Liszt-mű színében és mondanivalójában a jó harminc évvel később szerzett Bartók Allegro Barbarójának ikertestvére lehetne, mert mindkét mű magyar sorskérdésekkel foglalkozik, dallamvezetésében archaikus pentatónia, harmonizálásában és ritmusában a valóságot festő brutalitás. Liszt próféciajával kapcsolatban még az is misztikus, hogy ezt a művet Bartók sohasem hallotta, mivel a Csárdás Macabre kiadatlan kézirat töredékben a British Múzeum kottatárában, (egy teljesebb másolata a weimari Liszt-hagyatékban) lappangott, míg hatvannégy év elfekvés után a kutatók rá nem akadtak. Még további tizenégy év telt el és csak Bartók halála után tizenégy évvel később értette meg és értékelte a világ e próféciát Bartók művészete tükrében. Ma már pontosan világos, hogy Bartóknak meg kellett születnie és olyanná kellett formálódnia, mint amilyen lett. Ezt az Idők mélyében rejtőző magyar sors határozta így.

Az első pillanatban megbazongtam, hogy a nagy előd a születést üdvözlő művében, címében magyarul a Halál Csárdásában, a halál témáját választja. Aztán behatóbb tanulmányok meggyőztek és megnyugtattak. Rájöttem, hogy Liszt Ferenc mély hitéből táplálkozó művészete a halálban sohasem a pusztulást, a megsemmisülést, hanem pontosan ennek ellenkezőjét, valami újnak és szebbnek az eljövételét, prelúdi-umát, az újjászületést látta és hirdette. Ez esetben is az élete alkonyán a magyar sorskérdésekkel mind többen foglalkozó Liszt megjövendőli a zene új útját, a harmonizálás új színeit, az eljövendő bartóki művészet körvonalait, de egyben figyelmezteti nemzetét a nagy országégés, a '48-as szabadságharc és tragikus bukása tanulságaira. E zenében félelmetes lángcsapkodással lobog az "Eg a kunyhó, ropog a nád" népdalvariáció a belérejtett Rákóczi-induló dallamtöredék pattogásával. A gerincvelőt villamos szikraként járja át a kvintfogásokba sűrített disszonancia. Aki régi bányavidéken járt és ismeri a bányarémet és a szerencsétlenség vészjelét, a lármafa ütését, ebben a Liszt-műben a zongora nyelven ezt is hallhatja.

A nagy tűz után a '67-es kiegyezés ugyan megszüntette az ártatlanok elhurcolását és Kufsteinből is kiengedték a rabokat, de még sokáig szomorú valóság volt, hogy alig akadt egy-egy magyar uradalom, mely kényszerből ne tartott volna el egy osztrák fináncot vagy morva csendőrt, akik kegyetlenül lekanyarították a termés javát és lefoglalták a legszebb jószágot Bécs hizlalására adóban. Jól látta ezt a felnövekvő, nyitott-szemű diák Bartók Béla is, akinek magyar öntudatát a gondos édesanyai nevelés és olyan lelkes tanárok, mint Erkel László, gyarapították. A Bécsből irányított kultúrális élet elsekélyesedett és onnan csak a salakot importálhatta a magyar. "Nem lehet így élni!"-kiált fel fuldokolva az alig húsz esztendőös Bartók és édesanyjának írt levelében ünnepélyes fogadalmat tesz: "Egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni, a magyar nemzet és a magyar haza javát!" Ez a fogadalom járja át, ivódik minden porcikájába és tükröződik minden művén. És csak így lehet megérteni az Allegro Barbaro brutálisan dühörgő vágatását, amiben láthatod a lo szőren Góg és Magóg leventéit, de megjelenhet e zenében a tatárdulás, a törökvész, Rákóczi kurucái, Görgey huszárai, a limanovai csata- és a Donkanyar hős áldozatai, hogy ezt a kört az 56-os budapesti gyerekek vére zárja be. Így fér bele e rövid zongoraműbe egy hősi nép ezer éves történelme, küzdelme és élni akarása.

Menuhin The Music of Man című műve összefoglalójában gyönyörűen ír Bartókról, s zenéjével kapcsolatban a többek között ezt jegyzi meg: "Az a mának szól, de úgy, hogy benne van a múlt és a jövő egyszerre. Bartók filozófiájában a halál az élet egyik megnyilvánulása, s a szomorúság az öröm egyik válfaja." Micsoda tömör és hozzátehetjük, Lisztre is érvényes megállapítás! Bartók Medvetáncának mondanivalója a múltba és a jövőbe tekint. Itt nem a fertelmes vásári komédiát, a veréssel idomított, láncon rángatott állatkinzást kell látnunk. Sokkal többet, mert itt nem is a medve, hanem a medvemaszkos ember táncol. És ez a szimbólum ugyanaz a jelenség, mint amit a III. jégkorszak fehér embere is tett, amikor

barlangja falára bölényt festett. Megfestette a fenevadat, de nem azért, hogy így diszítse menhelyét, hanem azért, hogy a festett kép alapján a jobb oldali agykérgében megeleveníthesse a vadállatot, amitől félt és rettegett. Megelevenítette, hogy tervet készíthessen a másik agyfélben, a logika központjában, a védekezésre. Bartók a múlt és egyúttal a jövőnek szóló üzenetével így figyeljük és vigyázzuk a világot fenyegető ázsiai medvét szimbólikusan és a valóságban is!

Liszt és Bartók üstökösök voltak, akiket a magyar kultúra polározott és tartott gravitációs erőterében. Liszt gyermekkorában külföldre szakadt, így távolabbról indult és csak idős korában ért a magyar lélek napközelségébe; míg Bartók belsőbb pályán, a magyar életzónában keringett hamarabb felismerve küldetése igazi értelmét. Roppant fontos, hogy tisztán lássunk és tudjuk, hogy Liszt is a múlt pentatónikus útjait járta, mint Bartók, de azzal a lényeges különbséggel, hogy kutatási területe az egyházzénére korlátozódott. Lehatolt a múltba, Palestrina művészetén át a pentatónikus gregorián zsolozsmák tárnáiba egészen az Ómagyar Mária Siralom forrásáig. Ezt a zenei világot vizsgálja, áthasonítja, majd beépíti alkotásaiba és ettől reméli egyháza elteátrálosodott zeneművészetét visszavezetni a lélek tiszta forrásához. Figyeld csak meg például a Krisztus Oratóriumában a Szenvedő Anya fájdalmát, melynek dallamvezetése az előbb említett Ómagyar Mária Siralom ösével azonos, vagy a Megváltót kereső keleti bölcsék vándorlását, aminek dallamát magyaros kvintakkordokkal szövi át. Ezért a finnyás kortársak, köztük még a hálátlan Berlioz is, kritizálták Lisztet, akiknek ő így felelt: "Ha Rubens flamandokat festhetett biblikus képeire, akkor itt egyik mágusomnak én is adhattam kipödrött bajuszt. És ezt egy cseppet sem szégyenlem. Aki engem megért, az majd meg is szeret. És hogy művemet mikor és hol adják elő, nem érdekel. Megírása művészi szüksége volt lelkemnek. Megnyugszom, mert megírtam." Micsoda egyenes, magyarságában öntudatos, az előítéleteken áttörő, bartóki karakterben csodálhatjuk meg Liszt annyiszor gúnyolt jellemét! A tények igazolják, hogy Bartókban Liszt munkásságának továbbfejlesztőjét és jogos örökösét lássuk! Való igaz, hogy Liszt egyházzenei műveiben volt igazabban magyar, mint brilliánsan csillogó, sirva vigadó, de édeskésen cigányos Magyar Rapszódiaiban, mivel nem ismerte, nem ismerhette a magyar népzénét, és csak egy-két dallamforgácsból sejtette azt. De az is igaz-tévedése ellenére, melyben azonosítja a magyar népzénét a magyar cigányzenével, mely tévedést akadémiai székfoglalójában majd Bartók korigálja-hogy ő, Liszt volt az első, aki ajánlotta: "Fel kellene venni a vállra egy nagy zsákot és abba gyűjteni, amit a magyar nép énekel. Ez legyen az új magyar muzene fundamentuma!" És csak egy emberöltővel később Vikár Béla első lépései után váltja ezt valóra Bartók és Kodály. Ha Bartók semmi mást sem alkotott volna, akkor is aranybetűkkel írta volna be nevét a történelembe és akkor is örök hála kötelezte egy országot, melynek nemzeti kincsét mentette meg a biztos pusztulástól, amikor a nép fia már kivetkőzőben volt a himes dolmányából, ősi dalaiból az úrias városi civilizált cafrangért.

De Bartók ennél sokkal többet is tett. Klasszikus formákban, vagy szépérzékének megfelelőbb és így módosított formákban ősidők dallamtörzseire új zenét, minden zenénél zengőbb zenét mert és tudott írni. Mondanivalójában robusztus igazságokat hirdet. A Cantata Profanában például a szabadságra határokon áttörő egyén elvitathatatlan erkölcsi jogát húzta alá és megjelölte a morális és kulturális felemelkedés módját is, ha a szellem tiszta forrásból táplálkozik. Bartók művészi fejlődésében pontosan érvényesül és nyomon követhető a természet fejlődéstani törvénye nem csak evolúciós, de migrációs vonatkozásban is. Nem csak lezárta egy korszakot, hanem volt bátorsága újat is nyitni. Az ő művészetében a "Szivárvány havasán halvány rozmaringszál", vagy például olyan, mint az "Istenem, Istenem áraszd meg a vizet" székely kesergők és balladák lassú szivverése ölelkezik az Ómagyar Mária Siralom leküldetésével, amihez a magyar néptáncok páratlanul gazdag ritmusváltozatait szerves egésszé vegyítette. Demény János kitűnő felismerése szerint "e kettősségben: az alázatos és a vidám -, az aszkéta és az életmohó-, a keresztyén és a pogány kettősségben és e kettő homogenizáló ötvözésében és így valóban egy

egészen új kultúra megteremtésében mérhetjük fel, hogy Bartók génuszában a magyar műzene micsoda grandiózus feladatra vállalkozott és oldott meg."

Ezt az új zenei ötvözetet megcsodálhatod és könnyen megértheted, ha a meghallgatást a Gyermekeknek- és a Mikrokozmosz zongorasorozattal kezded, mely egyszerűségében csodálatos nagyszerűség. Bartók a gyermeknek írta, akiket még nem fertőzött meg a giccs és az alkultúra. Valahol kibicsaklott és tévútra siklott az izlésünk. Elölről kell kezdenünk mindent, az ABC-nél, a gyermeknél. Ám ezek az egyszerű zongoradarabok, vagy hegedűkettősre írt változatok, nagy műgonddal készültek és így Neked is szólnak Kedves Felnőtt Barátom, ha a gyermek tiszta lelkevel és ártatlan kíváncsisággal figyelsz.

És elkápráztathat a hat vonósnégyese, ha a legintimebb muzsikára szomjazol, mely fejlődésében egyenes folytatása Haydn, Mozart és Beethoven műveinek, mely egyben Bartók egy-egy alkotó periódusát is lezárja és összegezi.

Bartók felsokszorozta a színhatást, a mondanivaló művészi megoldását, melyben bújócskát játszik az értelem, mint nagy erdő mohos sziklái közt a bűvös bűvópatakok, ugyanakkor öntudatát a zseni látnoki erőbiztonsága fűti. Így félti és figyelmezteti nemzetét a II. zongoraversenyében, amikor érzi és látja rettenetes idők közelgését. Figyelmeztet, hogy vigyázzatok és józanodjatok! A szóló zongora hangjaiban sirva és zokogva kopog, majd dörömböl a magyar élet kapúján, de belülről senki sem felel. Benn idegen maszlagtól megtébolyodott orgiát ül, vagy már makonyos álomba részegült a közszellem.

Kedves Magyar Testvéreim! Bartók óriási érték minélünk. Az ő munkássága nem csak kultúránk eredetéről és így származásunkról rögzít fontos adatot nemes művi foglalatban, de betegségünk felismerésével, mely önmagába rejti a gyógyulás reményét, gyógyírt is ajánl.

Mint békés csillagok tragikus sorsában az öngyilkos nova-robbanása, úgy lökte ki az élet — adó magyar gravitációs pályájáról Bartókot a II. világháború kataklizmája. Óceánon túl idegen környezetben törekény szervezete lappangó gyilkos kórnak már nem tudott sokáig ellenállni, bár szelleme óriási szárnycsapásokkal szédítően meredek ívben szállt művészete óceánján, a muzsika tengernél is kékebb kék ég tengerében. Tarisznijában hozta a hazai izeket, ódon édességeket, amikre árva lelke halálos betegen nagy alkotásokban rezonált. Zenekari Concertója honvágyában, aminek bemutatását még megérhette, a székelly kesergővel szinte így panaszkodik:

"Olyan árva vagyok, mint út mellett az ág,
Kinek minden ember nekimegyen s levág... (aztán)

Addig-addig megyek e kerek ég alatt,
Valamig megnyugszom fekete föld alatt."

Hatvannégy éves korában hullt ki kezéből a toll, de az ő testi halála nem volt végpusztulás, hanem egy második születés, művészete megdicsőülésének prelúdiuma, mely hat és még sok generációt inspirál szebb és jobb humánusra, reméljük nemzetek egymás megértésére és megbecsülésére és szentül hisszük, hogy Mohács óta csak hosszú magyar éjszakák után egy hajnalhasadásra!

Tekintetes Akadémia! Urak, Asszonyságok!

Csak "Nézzük egymást, nézzük,"

Regénket regéltük.

Ki tudhatja, honnan hoztuk,

Hallgattuk és csodálkoztuk, Urak, Asszonyságok.

R e f e r e n c i á k :

Bartókkal és Liszttel foglalkozó igen gazdag irodalomból az alábbi válogatott műveket ajánlom az érdeklődő szives figyelmébe.

1. Bartók Béla: Önéletrajz; írások a zenéről. Demény János bevezető tanulmányával. Egyetemi Nyomda. Bp. 1946.
 2. Bartók Béla levelei. Demény János gyűjtésében. Művelt Nép/Zeneműkiadó, Bp. 1948, 1951, 1955, 1971 és 1975.
 3. Bartók levelek, dokumentumok és írások. Ujfalussy József gyűjtésében. Zeneműkiadó, Bp. 1958.
 4. Kodály Zoltán: Bartók Béla gyermekkarai. Énekszó. Bp. 1936.
 5. " " : Bartók Béla az ember. Zenei Szemle, Bp. 1947.
 6. Demény János : Bartók. Egyetemi Nyomda. Bp. 1946.
 7. Molnár Antal : Bartók művészete. Rózsavölgyi, Bp. 1948.
 8. Lengvai Ernő : Bartók stílusa, Zeneműkiadó, Bp. 1955.
 9. Szabolcsi Bence: Bartók élete. Zeneműkiadó, Bp. 1956.
 10. " " : A magyar zenetörténet kézikönyve. Zeneműkiadó, Bp. 1979.
 11. Bónis Ferenc : Bartók élete képekben és dokumentumokban. Zeneműkiadó, Bp. 1972.
 12. Denijs Dille : Bartók Béla. Documenta Bartókiana. Akadémiai Kiadó. Bp. 1964.
 13. Bartók műveinek teljes kiadásához fűzött magyarázatok. Hungaroton Lemezkiadó. Bp.
 14. "Csak tiszta forrásból". Magyar írók műveiből Bartók Béla emlékére válogatott antológia. Zeneműkiadó, Bp. 1965.
 15. Székely Júlia: Elindultam szép hazámból. Móra F. Kiadó. Bp. 1965.
 16. Fodor András: Vallomások Bartókról. Zeneműkiadó, Bp. 1978.
 17. Ferenc Fricssay : Über Mozart und Bartók. W. Hansen. 1952.
 18. Halsey Stevens : The Life and Music of Béla Bartók. Oxford Univ. Press. 1953. 1964, 1975.
 19. Benjamin Suchoff : Guide to the Microcosmos of Béla Bartók. Silver Spring. 1956.
 20. Agatha Fassett: Béla Bartók's American Years. Houghton Mifflin Co. 1958.
 21. Anthony Hopkins : The Larousse Encyclopedia of Music. New York/Cleveland. 1971.
 22. L. Alberti : Music of the Western World. Crown Publ. Co. New York. 1974.
 23. Yehudi Menuhin : The Music of Man. Methuen. 1979.
 24. Tibor Bachmann : An analysis of Béla Bartók's music through Fibonacci numbers and the Golden Mean. Musical Quarterly. January 1979.
- * * * * *
25. Bartók Béla : Liszt a miénk. Liszt-problémák. Akadémiai Értesítő. Bp. 1936.
 26. Falk Géza : A magyar muzsika mesterei. Dante. Bp. 1937.
 27. Batizi László : A magyar muzsika hőskora és jelene. Pintér. Bp. 1944.
 28. Szelényi István : Liszt Ferenc. Zeneműkiadó, Bp. 1956.
 29. Forrai Miklós : Kisérv magyarázat Liszt Krisztus Oratóriuma lemezkiadásához. Hungaroton LPX 11447. Bp.
 30. Gál György Sándor : Liszt Ferenc élete. Zeneműkiadó. Bp. 1968.
- .-.-.-.-
31. Sacheverell Sitwell : Liszt. Dover, New York. 1967.
 32. Humphrey Searle : The Music of Liszt. Dover. New York. 1968.
 33. Eleanor Perényi : Liszt. Little, Brown and Co. Boston. 1974.
 34. count Albert Apponyi : Memoirs. Heinemann Ltd. London. (1934 ?)
 35. Hector Berlioz : Memoirs. Dover. New York. 1967.

Lux András

" B A R T Ó K T E S T Á M E N T U M A "

V A R G A S Á N D O R E M L É K E S T

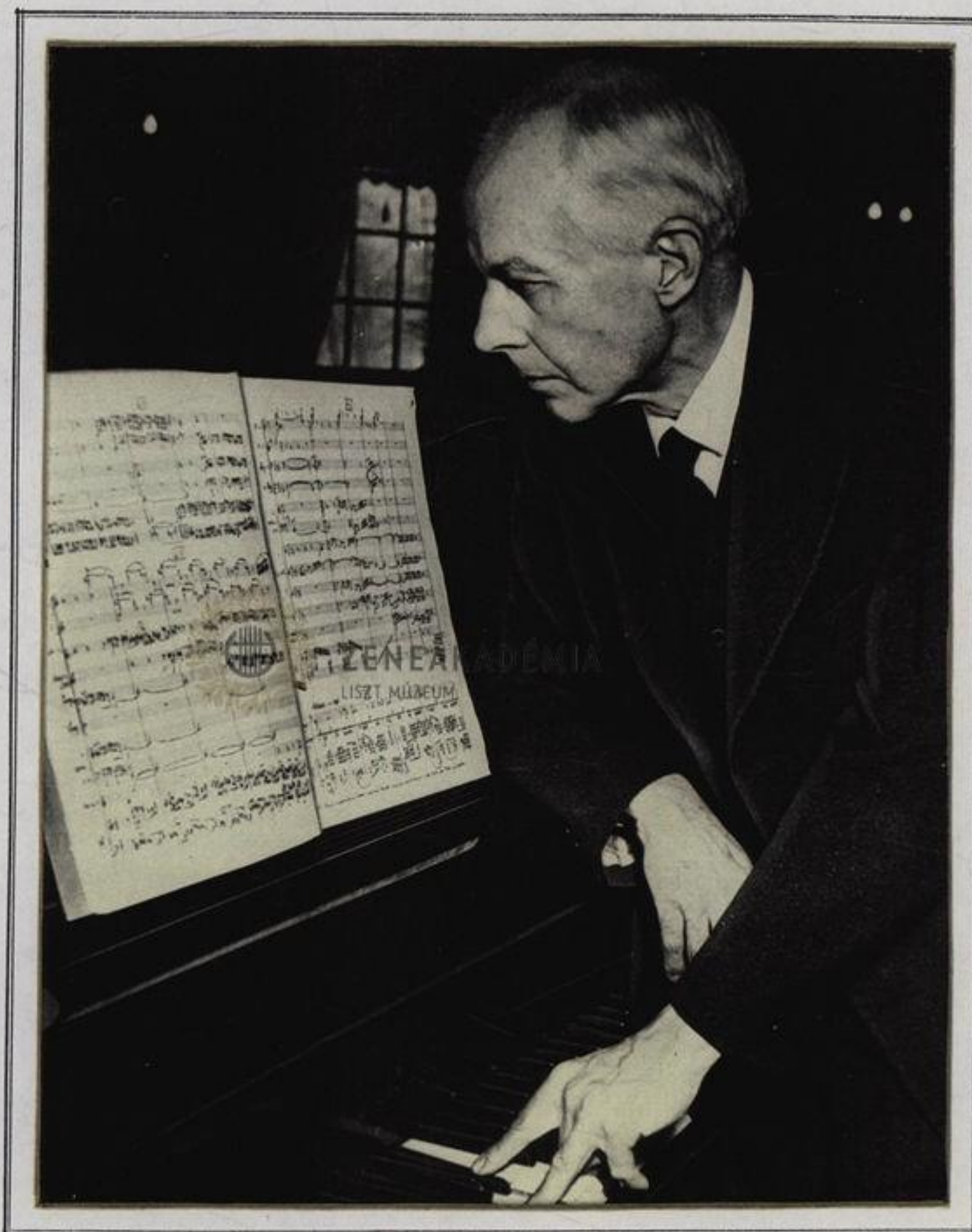
ZENEAKADÉMIA
LISZT MŰZEUM

Elhangzott

A Clevelandi Magyar Társaság Szabadegyetemén

1989.május 12.-én.

BARTÓK BÉLA

Cleveland, Severance Hall
1940. december 5.

Foto : Perry Cragg.

Bartók Béla Zenekari Concertóját a szerző zenébe-öntött testámentumának tekintem. Élete lehanyatló napja utolsó sugaraiban született e grandiózus művében nemcsak visszpillant életére és sum-mázza munkásságát, de ugyanakkor koráról világképet fest, heves vi-tába száll kegyetlen időkkel és búcsúzóul reménykeltő vigaszt nyújt. Erről lesz tehát szó. A témaválasztásra két Bartókkal kapcsolatos aktualitás és egy szomorú esemény sarkalt, mely utóbbiról a záró szavaimban szólok. Az egyik a Zenekari Concertó Zongorára Irt Vál-tozatának a közelmúltban történt felbukkanása, így a zenei bemutató újdonság. Ám nemcsak zeneesztétikai meggondolások vezették tollamat, hanem egy másik esemény is. Nevezetesen, hogy "Bartók hazatért". Negyvenhárom év múltán a zeneköltő halála után fiai valóra váltották édesapjuk kívánságát, hogy honi földbe temessék, mivel alkalmasnak tartották az időt. Magyarországon ugyanis eddig nem volt alkalmas a légkör, ami Bartók hamvait fogadhatta volna.

Közvetlen Bartók halála után magam is élénken emlékszem arra az évtizedre és azokra a Bartók-ellenes megnyilatkozásokra, amik még egy népművelésügyi miniszter szájából is elhangzottak. Ime egyik Révai kijelentés : "Bartók elszakadt a néptől és csak egy ki-csi, exklúziv, zenei ingyencségekre kíváncsi, degenerált csoporthoz szól, de nem a munkás tömegekhez, a dolgozó néphez." Elképedtünk, mert nem értettük e nyilatkozat okát, noha ismertük Bartók felfogá-sát és az emigrációja okát. Ezzel kapcsolatban egyik nagyrabecsült tanárom ezt mondotta bizalmasan : "Jól tud fogalmazni ez a Révai. Beszéde vág, mint a beretva. Csak az a baj, hogy minden szava hazug-ság." Komoly tanárom szeme sem rebbent. Titok parancsoló volt a szomorú arc és mi sem mosolyogtunk e logikai bukfenc szójátékán. Mások suttozták, hogy Kodály hiába érvelt Bartók művei mellett, aki Moszkvában járva megtudta, hogy ott Bartók műveit nem játszották és mégis irtak lesújtó kritikát róla. Hiába rendeztek Bartók hivei az Operaházban emlékünnepelet. Keresztúri Dezső beszéde alatt Rákosi mással csevegett, majd az ünnepség alatt kiment. Őt nem érdekelte

Bartók méltatása, vagy nem bocsátotta meg, hogy Bartók önkéntes számkivetésbe nyugatra és nem keletre ment,² - találgatták sokan. Ma visszatekintve az sem elképzelhetetlen, hogy talán tudomása volt arról a Bartók levélről, amit a zeneköltő halála előtt három hónappal írt Mrs. Wilhelmine Crellnek Svájcba. Ebből idézek egypár sort:

"Mély lelki sebeket okoztak Magyarországról érkező rendkívül rossz hírek. Közvetlenül semmi újság sem jön, de azt a budapesti lapot, ami valószínű, hogy az orosz követségen át érkezik, itt egy new yorki kommunista lap újra nyomja. Ebben olvastam Kodályról és más zeneművészről, hogy viszonylag megvannak. Azonban Dohnányi háborús bűnösnek bélyegzik. Annyi kár van az országban, hogy az Ég tudja, mikor áll talpra. A németek vadállatok voltak, de az oroszok sem szentek!"

Mondanom se kell, hogy ez a levél a szigorú cenzúra miatt később sem jelenhetett meg a gyűjteményes Bartók Levelek kiadásában. A világ csak 1952-ben ismerhette meg Halsey Stevens, kaliforniai tanár Bartókról írt munkájából, ami az Oxford University Press kiadásában jelent meg immáron többszörös újranyomásban. A dolgok pikantiériájához tartozik, hogy Stevens professzort a Bartók kutatásban végzett kimagasló eredményeiért Kádár uralma utolsó éveiben a budapesti kormány kitüntette, de munkáját a Zeneműkiadó nem fordította le és nem adta ki márcsak a fenti Bartók-levél idézete miatt sem.

Nos, igenis elképzelhető, hogy már Rákosi is ismerte az orosz hirszerzők útján Bartók levelezését, ami feltételezi, hogy Bartókot figyelték. Ezt az elképzelést két tény támogatja. Az egyik, hogy az öregamerikás magyar szervezetek felkérték Bartókot egy körlevél aláírására, amiben a Hungarian Relief otthoni magyarokat segítő akcióra gyűjtöttek. A másik tény, hogy parasztpárti népi-írók Bartókban egy második Paderewskit láttak, reméltek és hirdettek naivan. Tudnunk kell, hogy Ignace Jan Paderewski zongoraművész volt az az emigráns lengyel hazafi, aki az I. világháború alatt "összezongorázta" Lengyelország függetlenségét és felszabadulását az orosz iga alól. Hazája megtisztelő hálájában így lett Paderewski Lengyelország miniszterelnöke egy rövid ideig. '45 után pedig, amikor a magyarországi helytartók gőgösen visszautasították az UNRA és a

Marshall-segélyeket nem azért, mintha a kivérzett és agyontaposott országban nem lett volna szükség minden szem gyógyszerre és rongyok helyett melegebb ruhára, de elhárították az amerikai segítséget propaganda szólamokkal. Így a Hungarian Relief szeretet akciója és a hazai Paderewski-hasonlat már önmagában is a megfigyelést indokolhatja és megpecsételte Bartók művei sorsát Stalin és Rákosi idején. Bartók özvegye az ura halála után nem sokkal hazatért, bezárkózott özvegyi magányába és jóformán senkivel sem érintkezett tíz éven át. Ez a bezárkózó hallgatás igen sokat mond arról a légkörrel, ami Bartók hamvainak hazaszállítását késleltette.

És most, Kádár bukása után "Bartók hazatért", amikor milliók epedve várják, hogy "majd valami kialakul a hosszú bizonytalanság, félelem és megfélemlítettség" után, amiről oly megrázóan ír egyik nagyrabecsült kiváló barátom. Írására ezt az előadást és Bartók testámentumának tekintett zenéjét válasznak is szánom.

Bartók másodszori temetéséről egy szemtanú irt levelet a Cleveland Institute of Music Alumni szövetségének. A szemtanú, Kórody Paku István a liechtensteini hercegségben a vaduzi zenekonzervatórium tanára, aki itt Clevelandban fejezte be tanulmányait. A szerény és mosolygós Pistára jól emlékezhetünk, aki menekült diák korában szülei barátainál húzta meg magát, majd '72-ben a II. éves zenetanárnak készülő diákot felvették a helyi zeneiskolába. Zongorajátékával a Magyar Társaságban és az MHBK rendezvényein is szerepelt. Beszámoló levele nyomtatásban megjelent az Alumni kiadásában, amit szíves érdeklődőknek másolatban elhoztam. Ebből idézek egy kisebb részt: "Clevelandban számomra először minden különös és idegen volt. Az emberek, az épületek, még falakon a képek is egyet kivéve az iskolám könyvtárában, ami Bartók dedikált fényképe volt és akkor készült, amikor itt tartott egy előadást. Ez a kép büszkeséggel és boldogsággal hatott rám. Felmelegedett a szívem, mert azt gondoltam, hogy ahol Bartók tanított és akiknek e képet ajánlotta, ott nekem is biztosan jó lesz. Aztán tavaly júniusában a világlapok hireiből megtudtam, hogy Bartók földi maradványait a new yorki Ferncliff temetőben exhumálták. A new yorkiak ünnepi hang-

versenyen búcsúztak tőle, amit volt tanítványa, Solti György vezényelt. Majd koporsóját és kíséretét a Queen Elisabeth II. óceánjáró szállította Európába. A kikötőből az autókaravános temetési menet öt országon át haladt, a fővárosokban meg-megállt, ahol államfők tisztelegtek Bartók koporsója előtt, kultuszminiszterek emlékeztek meg érdemeiről és emlékhangversenyeken zendültek fel művei. Így csatlakoztam én is és vettem részt a temetésen. Különösen megható volt a Farkasréti temetőben, hogy a több tizezres tömegben igen sok egyszerű, falusi öregasszonyt láttam, akik közt biztosan volt olyan, aki fiatal lánykorában Bartók fonográfjára énekelt. Bartók szülőföldjéről, az erdélyi Nagyszentmiklósról, valamint a Székelyföldről egy-egy nagyobb számú küldöttség szeretett volna eljönni a végtisztelességre, de a román hatóságok ezt nem engedélyezték. Így a szülőföld és a székelyek csak üzentek : egy kis fenyőágot és egy szál havasi gyopárt küldtek át titokban a határon és juttattak el Bartók koporsójára "- fejezi be levelét a szemtanú.

A temetés napján a magyar költők különleges papíron, nyomással és fekete bőr-, illetve fekete selyem borításban egy számozott ünnepi antológiával fogadták a "hazatérőt". Egy példánnyal édesuhgom megajándékozott. Ennek, csak a temetés napján árult könyvritkaságnak további költői érdekessége, hogy egy bizottság Anglia kikötőjébe vitte, ott hajóra szállt és ez az ezer kötet Bartók hamvainak ezer tagú szellemi diszórsege lett és így kelt át a Csatornán. Ennek emlékére a Queen Elisabeth II. óceánjáró postaszolgálat a beütötte pecsétjét e könyv utolsó oldalára. Hadd idézzem ebből az antológiából a témába és a magyarság mai sorskérdéseibe vágó

Hájnai Anna : "Concerto" című költeményét.

Elmálló, idegen hegyek
égre rajzolva rémlenek,
északkeletről délnyugatra
ferde óriásvölgyek hossza
sötét csúcsok közt kanyarog,
szelek szalagokra szakadva
belobognak a katlanokba,

száz méter magas bükkök, tölgyek
 óriás markokban hörögnek.
 Tisztásokon idegen ünnep,
 idegen bórdobok büffögnek,
 mokasszin talpak dobbanása,
 tenyerek tapsa, csattanása
 mennydörgőn forgó tánckarok
 őrjöngő ritmusa forog :
 kavarog! kavarog! kavarog!
 füttyök, jajgató fuvolák,
 örült, nyűszítő dúdolás.
 és sirás, mint záporzuhogás.

Jaj Magyarország! jaj hazám!
 köztünk mélységes óceán.
 Milyen messziről sirok én,
 messze mentem a föld színén,
 világomból kimentem én.
 Jaj édes otthoni beszéd!
 jaj szélben elkevert zenéd!
 szívem szűri szétszórt neszét.

Milyen messziről zokogok,
 szívemben üszkös szél forog ---

Útitarisznyám tele van,
 neked gyűjtöttem aranyam,
 haza már nem viszem magam.

Igen tisztelt Hallgatóim! A Zenekari Concerto tükrében talán nem szorul magyarázatra, hogy e vers költője kikre és mire célzott az idegen mokasszin-talpak dobbanásában és ennek ellentétében, a záporzuhogású sirásban. Am találgató költői homállyal ne kerülgessük a forró puliszkát! Nevezzük meg, hogy a Concerto

központi tételéből, az Elégiából mit hallunk és tudatosíthatunk. Félreérthetetlen az üzenet, hogy itt a zeneköltő hazája, Magyarország és szülőföldje, Erdély szomorú sorsáról kesereg, sir, zokog és tragédiájáért mond vádbeszédet a világ lelkiismeretéhez. Ebből visszatekintve az I. tételre a világhelyzetről látunk apokaliptikus képet: a világháborúba sodródott emberiség tragédiáját, az energiaforrásokért, főleg az olajért a nagyhatalmak vérgőzös összecsapását és ezek között vergődő kicsi hazánk sorsát, amit egy lejtőre került, fékevesztett és vesztébe rohanó vonat gyorsuló robogásához hasonlít. Kiolvashatjuk a költő megvetését a germán "übermensch" világnézetről, a humanum csődjéről és egyéni küzdelmét a román hazugságokkal. Bartók Béla nélkül a románokkal folytatott vitában sokkal gyengébb argumentumokkal rendelkezünk. Az erdélyi magyarság élet-halál küzdelmében Bartók szakmája területén a kulturális összehasonlításra nemcsak alkalmat teremtett, de a bizonyító felmérést valóra is váltotta és ugyanakkor a világ színe előtt a román karakterről lerántotta a leplet. Elhoztam, olvasd el, Kedves Hallgatom, Bartók: "Válasz Petranuek támadására" című írását. Megbizonyosodhatsz, hogy Bartók milyen elévülhetetlen szolgálatot tett a magyar jövőnek. Engedjék meg, hogy e tényt más oldalról is megvilágítsam.

Hough M. Miller, a new mexikói egyetem tanára e század elején összehasonlító művet írt az egyes népek zenéjéről. Miller művei egyébként évtizedeken át uralták és befolyásolták az amerikai művészképzést. Miller ezt írta rólunk: "Magyar népzene nincs." Tudatlanságából fakadt még egy bosszantó következtetést is vont, hogy "azért nincs, mivel a magyar nem muzikális". Ezt az ex katedra, üres állítást Bartók nem csak áthúzta egyetlen tollvonással, de pontosan az ellenkezőjét be is bizonyította, hogy a magyar népzene mind dallamában, mind páratlan ritmus világával igen gazdag kulturális kincse a magyarnak. Józanul teszem fel a kérdést a népzenei kultúra tekintetében: ha nem Bartók és Kodály kezdeményezték volna a gyűjtést és nem ők végezték volna el az első tudományos összehasonlítást, hanem például egy Octavian Beu, vagy pláne egy Corio-

lan Petranu tudománytalan és elvakult hazudozó, még rágondolni is ijesztő, hogy milyen kulturális fegyvert kovácsoltak volna ellenünk, mi pedig hápoghattunk volna üres kézzel tudatlanul és tehetetlenül.

Ezek után nézzük meg közelebbről a Zenekari Concertót.

Bartók sohasem kergetett hiú ábrándokat és pontosan tudta, hogy mit alkotott. Szigorú volt kora társadalmához és önmagához is. Saját művészete értékét felmérve az osztatlan elismerést majd csak halála után úgy ötven év múltán remélte. Ezért volt számára meglepetés Koussewitzky, a Bosztoni Szimfónikusok tekintélyes zenei főigazgatójának megrendelő ajánlata, hogy elhalt felesége emlékére Bartók egy új zenekari művet írjon. E mű ugyanakkor Bartók önvallosása is. A megrendelést Szigeti József és Reiner Frigyes sugalmazták, amit titokban tartottak a szerző haláláig, mivel jól ismerték Bartók karakterét és körülményeit. Az adott helyzetben '43 tavaszán, amikor a háború miatt az európai kiadótól elapadt Bartók szerzői részesedése, amikor egy egyetemi ideiglenes kutatómunka soványka dotációjából a szegénység határára ért és egy világegés kataklizmája közepén az idegen New Yorkban gyökértelenül nézett a bizonytalan jövőbe, amihez egy, akkor alig ismert és mindig súlyosbodó betegség gyötrelme is járult, feltehető volt, hogy a rendkívül szerény, de önérzetére oly büszke Bartók Béla könyöradományának tekinthette volna a kérő szóra felkinált \$ 1000,-os megrendelés honoráriumát. E mű háttérében a névtelenségbe burkolt segítő humanum csodálatos fénnel ragyog.

A Zenekari Concerto struktúrája egy szimfónia-szerű öt-tételes mű. Bartók már a cimdával is nagyot alkotott. Kezdetben sokak szemében szokatlanak tűnhetett, hogy a külső formájában szimfónia műnek miért adott "concerto" címet? Eddig ugyanis a concerto műfajról az volt a felfogás, hogy abban egy szólóhangszer briliáns csillogásban vitatkozik a zenekarral, az előbbi az egyént, a másik a tömeget képviselve. Ez a megoldás a nagy klasszikusok concertoiban drámai tökélyvel érvényesült. Ám a virtuóz csillogás igen sok zeneszerzőt elvakított és ezek a zenekarnak csak a szólót kísérő és támogató másodlagos szerepet adtak megfeledkezve a lényegről. Ilyen súlyos hibába még Carl Maria Weber és Niccolò Paganini

is beleesett. Bartók itt pontosan a concerto dráma-fontosságát húzza alá azzal, hogy a témák vitatkozását emeli ki és ezért elhagyja még a szólót is. Úgy tűnhet, mintha egyetlen zenekar játékában két zenekar, két tömeg, két nép különböző karaktere vitatkozna és csapna össze.

Ennek az öt-tételes műnek a páratlan számú tételei a hangsúlyosak, míg a beékelte 2. és 4. ellentétes szineivel scherzo jellegű. Bartók szűkszavú magyarázatot is adott, hogy "e mű egésze-nek hangulata egy fokozatos átmenetet képez az I.tétel szigorúságától a 3.tétel halotti énekén át az utolsó tétel életigenléséig. Az egyes hangszercsoportok koncertáló szerepben vitatkoznak. A virtuóz megoldás megfigyelhető például az 1.tétel rézfúvosok fugatójában, vagy az utolsó tételben a vonós hangszerek vibráló "perpetuum mobile"-szerű fő témában és különösen kihangsúlyozott a 2. tételben, amikor egyes hangszerpárok briliáns passzázsokkal lépnek be egymás után."

A Zenekari Concertót '44. december 1-én Koussewitzky mutatta be Bostonban óriási sikerrel és nem a new yorki Carnegie Hallban, ahogy a kottakiadás tévesen feltüntette. Az ősbemutatón a szerző hullámzó betegsége miatt nem tudott megjelenni, de még e hó 29.-n és 30.-án a mű megismétlésekor orvosa engedélyével megjelent, ahol nemcsak a közönség ovációja, de Koussewitzky írásbafoglalt megjegyzése is kitüntette, hogy "ez a mű az utóbbi 25 év legnagyobb alkotása", ami azóta a világ koncerttermeiben állandó és legtöbbször játszott műsorszám lett.

A régebbi felfogású zeneszemlélet azt állította, hogy Bartók művészete 1939. után már hanyatlóban volt, mivel "visszatért" az atonalitásról a tonalitásra. Ez a következtetés elhamarkodott és szűklátókörű volt. Ezzel ellentétben a mai zeneesztéták zöme úgy látja, hogy Bartók művészete állandó emelkedésben volt, aminek csúcsa a Zenekari Concerto.

Hadd mondjam el dióhéjban, hogy az újabb idők zenemagyarázói mire alapozták a következtetéseiket. Valóban igaz, hogy Bartók élete utolsó féltucat évében feladta az atonalitást. De nem a

közönség kegyeiért látszólag tetszetősebb művek komponálásával, ahogy korábban állították, hanem egy új tonális zenei nyelv kialakításával, amit részben az ősi pentatónikus népzeneből derivált. Ennek megvalósítása hosszú művészi vajúdas és logikus következtetés eredménye volt, miután érezte Beethoven, Liszt és Debussy nyomán, hogy az ú.n. nyugati zene dúr- és moll-skála rendszerek hét hangjába szorított művészet a kifejezés nehézségeivel küzd és kimerülőben volt. Olyan, mint írónak a szószegénység. Az összes hangot, tehát a 12 félhangot magábafoglaló skála már atonális, s noha a kifejező képessége szinte határtalan, de ugyanakkor zenei anarchiát és káoszt teremtett. Bartók művészete viszont az ősi pentatónikus népzene húmuszába eresztette gyökereit. Oda, ami -neve szerint is- tónikus. Ez kevesebb hangja ellenére vonzóbb volt Bartók számára, mert magyar jelleget kínált. Kifejező készségét pedig egy teljesen új szín csillogásában azzal növelte, hogy további két hang beépítésével megalkotta az ő sajátos "akusztikus skáláját". Az akusztikus megjelölés arra utal, hogy nála a szűkített hangközök közelebb kerülnek egymáshoz, mint a megszokott nyugati dúr- és moll-skálákban voltak. A Zenekari Concertóban az akusztikus F-skála uralkodik, azaz F-G-A-B-C-D-Esz és újra F. E dióhéjban elmondott leegyszerűsítésnek veszélyes buktatója lehet, hogy azt következtethetjük, hogy Bartók ötven év alatt csinált egy új skálát és ezután mondanivalóját az új harmonizálással begyömöszölte az új rendszerbe. Ez nagy tévedés lenne, mert éppen fordítva történt. Először jött a művészet, majd a művészeti fejlődés, ami lemérhető műveiben és végül az elmélet. Ez utóbbit még most is boncolgatják és analizálják nagy izgalommal a zene szakemberei.

Vessünk csak egy pillantást e zseniális új megoldásra, hogy Bartók itt hogyan alkalmazza. Idő hiányában vizsgálódásunkat csupán az I.tétel bekezdésére és ennek is csak a partitúra első oldalára korlátoztam, de már ez is jó szemnyitogató. A kíváncsi zenehallgató, ha ismeri a kottaolvasást, növelheti zenei élményét, ha nemcsak fülével, de kottából szemével is követi a zenét. Itt a partitúra vizsgálata szinte minden ütemben felfed valami Bartókra jellemző titkot. A kezdésnél a mélyhangú vonósok szólalnak meg

először, ami talán egy szívélyes üdvözlés és gesztus volt Kousse-witzkynek, aki a karmesterségen kívül virtuóz nagybőgő játékos is volt. Nos, a nagybőgők és a csellók valami egyszerű pentatónikus előjáték figurákat szólaltatnak meg egészen halkan, amiket a többi vonóhangszerek lágyan remegő pislákolása követ. Tiszta impresszionista kép hatását keltve ez a melódia kitágul C-től felfelé a bővített hangköz (C-D-E) és lefelé is (C-B-Asz) hangokra. Így A-tól E-ig bemutatja a teljes horizontális skálát úgy, hogy az egyes felső hangok a nekik megfelelő fordított alsó hangokkal egyidőben összezsengenek egy misztikus melódiában. Az ezt követő fuvola hebegő figurája egy ellentétes mozgású skálában végződik és ahogy ez elhalkul a messzeségben, egy varázsos éjzene hatását is kelti. A szerző itt tehát a tematikus skálára is célzott, mert a felső hangokon az egyszerű kromatikára, míg az alsókon -egyetlen félhang kivételével- a teljes skálára is mutat burkoltan. Ez a tény nem kerülheti el a gondosabb vizsgáló szemét. E bemutatkozásnak ismétlésekor a mondanivaló már kezd kibontakozni. A nagybőgők témája kitágul és a fuvola frázisa egy kifelé tartó íven mozog. És mindezt már a partitúra első oldalán jól megfigyelhetjük egy olyan zenei textúrában, ami az első pillanatban egyszerűnek látszik, a valóságban azonban rendkívül bonyolult. Bartók az I. tételben így fest koráról világképet és ugyanakkor két kultúra közé hidat ver összekötve az ősi pentatónikus keletet a modern nyugattal.

A Zenekari Concertóhoz fűzött Bartók megjegyzése találó, noha túlságosan tömör és így nem fogalmazhatja meg az invenció gazdagságát, vagy a bőséges technikai találékonyságot, avagy a zene vitalitását. Az építkezésben ennek az öt-tételes műnek a központja a III. tétel, az Elégia, amit szimmetrikus elrendezésben bekereteznek a többi tételek. Ezt a szimmetriát kihangsúlyozta azzal is, hogy a középsőből kifelé tekintve a tételek tempója felgyorsul. A Zenekari Concerto egy szellemóriás meredek ívű fejlődésének így lett a kulminációja.

A párosszámú tételekről a hangversenykalauzok általában röviden emlékeznek meg, pedig e részek nemcsak pihentető, de humoros karakterükben érdekesek is. A szomorúság ellentétében hangulat-

fokozók és semmiképpen sem csökkentik, sőt nagyon is emelik az egész mű összhatását.

Először vessünk egy pillantást a II. tételre, ami egy szokatlan ritmusú, húrozatlan kisdob halk ütéseivel indul. Mintha egy távoli Morse-gép üzenetét hallanánk. Ez a dobszó többször is visszatér és csodálatos foglalatban tartja az egyébként billegő kisebb melódiákat és e tétel közepén egy Bach művészetére jellemző, kisebb korálist. Paul Henry Láng zenetörténész szerint Bartók a dobszó ritmusát a Székelyföldről hozta magával, ahol fakalapáccsal egy kétpontban felfüggesztett gerendát, a "lármafát" így ütögetik veszély idején, avagy ennek messzehangzó szavával így hívják templomba a hiveket, ahol nincs harang. Ebben az óriás monofónikus xylofonban ugyanakkor a selmeci bányászok "klopacskájára" ismertem rá, amit bányavész idején, vagy bányásztemetéskor szólaltatnak meg gyors, illetve lassú gyászlepes tempójában. Illusztrációnak hallgassuk meg egy székely lármafa hangját és utána a Zenekari Concerto II. tételéből egy pár ütemet, mely különlegességgel Varga Sándor ajándékozott meg pár évvel ezelőtt, amit egy televíziós előadásról video-felvételben örökitett meg. (Megjegyzem, hogy a lármafa hangját Dömötörffy Zsolttal bemutattuk az egyik Cleveland Orchestra koncert előtti ismertetésen is, amikor Bartóknak ezt a művét játszották, ahová a Bartók Society-t képviselve meghívást kaptunk. Klaus Roy műsormagyarázó szeme felcsillant és mivel nem ismerte a lármafa hangját és háttérét, elkérte lemásolásra.)

Nos, a II. tételben a dob figyelmezésére hangszerpárok lépnek be egymás után egy különös processzusban, és pedig a basszus hangszerek hatod-hangközzel, az oboák szűkitett harmaddal, a klarinétok hetedekkel, a fuvolák nyitott ötödökkel és a hangtompított trombiták másod-hangközzel úgy, hogy mindegyik pár a maga kisebb melódiáját játsza. A kidolgozás rendkívül alapos, mely alaposságot csak a könnyedsége szárnyalja túl. Bartók itt újra bemutatja az akusztikus skáláját, amiről az előzőkben már szóltunk, ugyanakkor emberi karakterekről tréfás karikatúrát is rajzol.

Őszintén megvallom, hogy ez a tétel sokaig nem nyílt ki

számomra, hogy felfedje titkait. Bartók is csak egyetlen szóval jellemzi, hogy "tréfás". Noha funkciós szerepe könnyen érthető, hogy az I.tétel komorsága és a III.tétel sirató hangulata közé a fájdalom ellentétét, a tréfás mosolygást építette be, de ez a felismerés még nem mondott sokat. Itt szeretném közbeszúrni, hogy minden zenehallgatónak individuális joga, hogy egy műből azt hamozza ki magának, ami gusztusát kielégíti. Az absztrakt zeneművészet ezt nemcsak megengedi, de lényegének pontosan ez a titka. Csakhogy ezzel a szabadsággal nem szabad visszaélni. Még önmagunkat sem csaphatjuk be sánta magyarázattal. Az az értelmezés lesz sikeresebb, megnyugtatóbb, sőt szavakban nehezen kifejezhető intellektuális öröm forrása, ha az a mű háttéréhez, a keletkezés körülményeihez, a szerző karakteréhez és más megnyilatkozásaihoz is simul.

A lármafát imitáló dobszó után e tétel közepén a korális jelentése úgy jött elém, mint előhívótálban a fotográfia latens képe. E korális dallamot ugyanis Bartók két év múlva újra beépíti a III.Zongoraversenyműbe, amit örökségének szánt zongoraművész feleségének, hogy majd ezzel szerepelhessen a koncerttermek dobogóin. E korális tehát Bartók feleségét is jelentheti. Ám a hangszerpárok játékában sokáig nem láttam meg a humort, amíg John MacCabe, a BBC zenemagyarázója Bartókról irt műve a kezembe nem került, aki ezt írja: "E tréfás részben, a basszus hangszerek kissé nevetséges parádéjában két testesebb papot látok, akik miután lenyeltek egy-két pohár bort, e viselkedésükkel a tekintélyük látszatát szeretnék fenntartani. Az enyhe pityókosság állapotát a zene azzal színezi, hogy a hangszerek a melódia legmagasabb hangját csak a harmadik nekirugaszkodás után érik el. A klarinétok susogó heted-hangköze a szódavíz sustorgását, míg az oboák halk kotyogása a palackból kiömlő ital csobogását imitálja, ahogy újratölti a poharakat."

Nem akartam hinni a szememnek! Először nevettem, no meg bosszankodtam is, hogy milyen csodabogarat is lát egy-egy csavaros-fülű zenemagyarázó! Hónapokra félrelöktem e magyarázatot, ami azért ott motoszkált valahol a tudatom küszöbén, míg rá nem leltem a kulcsra, hogy a titkos zárat kinyissam, amit mégis MacCabe adott a kezembe. Mérnöki nyelven, a megoldásra vezető "egyenletemből" ki-

húztam a papokat és behelyettesítettem azokkal az idősebb nyaralókkal, akik '43. augusztusában Bartókékkal az észak New York állam Adorindack hegyei közt megbúvó hegyitónál Saranac Lakeen egypanzióban laktak. Bartók a kórházból történt elbocsátása után New York város forró kőrengetegéből nemcsak utókúrára jött ide feleségével, de azért is, hogy eleget tehessen Koussewitzky felkérő ajánlatának és megkomponálja a Zenekari Concertót.

Képzeletemben közvetlen a közösen elköltött vacsora után a tágas társalgó íróasztalánál látom Bartókot, aki a készülő partitúra fölé hajol, de félszemmel az esti sétára készülődő többi vendéget is figyeli. Mellette felesége egy karosszékekben kötöget, akinek figyelmét Bartók ceruzája halk kopogtatásával a lármafa ütemében hívja fel arra a tréfás jelenetre, amit a szomszédos ebédlőben lát. Ott ugyanis férjguramék nagysietve lenyakalnak még egy-két pohárka bort kihasználva az alkalmat, amíg az asszonyságok felugrottak a hálószobákba egy-egy salért a sétához, avagy hogy kiigazítsák a vacsora közben elkent szajpirosítót. '43-ban az ifjúság a harctereken katonáskodott, így a nyaralók zöme hatvan éven felüli volt. Érthető, hogy az asszonyságok féltő szeretettel, de cerberusi éberséggel vigyáztak férjguramék vérnyomására, ételére, italára. Nos, Bartók itt a papucshősök önbecsapó emberi gyengeségén mosolyog. Azzal, hogy Bartók kisimitja homlokát és a humor hangján szól, ami tematikusan is tökéletes megoldás, ugyanakkor igazolja azt is, hogy zenei kifejezőkészsége is fejlődött. A szigorú analitikus, amikor e művet tanulmányozva boncolgatja, itt egyszerűen elidőzik, elszórakozik, elámul, majd lenyűgözve megfélemedezik a tanulmányozás eredeti céljáról. És pontosan ebben van a művész sikere és a mű nagysága.

A IV. tétel humora egészen más, amit az oboa egy népdal-szerű melódiával nyit. Mielőtt ez kifejlődhetne, Bartók a két világháború közti idők népszerű műdalát idézi és a "Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország" emlékeiről álmodik. Szívemarkolóan megható, ahogy a költő e témát formálja, mert honvágyát nem a gyötrelmes fájdalommal, hanem az édes nosztalgia ábrándozásával festi. Egész életében a népművészetért harcolt veterán most filozófus bölcsességével megbékélten kezet nyújt a jó műdalnak is. Ebbe az áhítatos atmoszférába robban bele brutális vigyorgással a német erőszakot

jelképező operett zene, amit még fejjel-lefelé lógatva is bemutat, de ez akkor sem hangzik jobbnak. Sajnálatos kontroverzális magyarázat született Bartók Péter azon nyilatkozatából, hogy édesapja a Lehár operett idézetet a rádióban hallott Shostakovich: Leningrád Szimfóniából vette és ennek banális jellegét guányolta volna, ami Bartók jótevőjét, Shostakovich művészetéért lelkesedő Koussevitzkyt sérthette volna. Klaus Roy magyarázata fejtette meg e félreértést, aki úgy látja, hogy Bartók e banális zeneidézzel nem guányolni akarta Shostakovichot, hanem rámutatva idézni akarta, mivel a német csizma az ő hazáját is taposta. Ha a humor szemüvegén át vizsgáljuk az Intermezzo Interrotto banális részletét, akkor ez akasztófahumor a javából. Olyan, ami megrázkódtat, az eleven húsba vág és a csontig hasít.

E tálalás az utolsó tétel reményt-sugárzó ünnep-témáját készíti elő. Ez az ünnep bekövetkezik, ha Te is akarsz, ha Te is küzdesz érte, mert történelmi időkben nemcsak "valami majd kialakul", de annyi megpróbáltatás után már valami jónak kell kialakulnia, ha tiszta magot vetsz a megmunkált földbe, meglásd, újra kizöldül a határ és lesz áldott kenyér és jó bor az asztalon! E műnek ez az üzenete, Bartók zenébe öntött testámentuma számunkra.

Ezekután hallgassuk meg az újdonságot, Bartók Zenekari Concertója Zongorára Irt Változatát Sándor György sziporkázó játékában, amivel gazdagabb lett a világ. Természeténél fogva a szóló zongorajáték nem követheti pontosan a zenekari partitúra összes szineit és csillogását, mivel a zeneköltő egyetlen hangszerre és egyetlen játékos tíz ujja képességeire korlátozta a megszólaltatást. Am e zongoraátírat tisztaságban, áttetszőségben, plasztikusságban és virtuóztatásban jól érzékelteti e monumentális mestermű meglepő harmoniáit, melódiáját és strukturális vonásait.

(: Zene. Bartók : Zenekari Concertója Zongorára Irt Változata:)

Igen tisztelt Hallgatóim!

Varga Sándor emlékének ajánlottuk ezt az estet. Hozzá több, mint harminc éves barátság fűzött, akivel itt Amerikában ismerkedhettem meg. Noha tizennyolc éves soproni életem minden napján az egyetemre menet és jövetben kétszer is elmentem a Fácán utcái házuk előtt, sőt volt olyan év, hogy kórháznyira laktam az Alsólővér utcában a szülei házatól, de ott egyszer sem láttuk egymást. Az élet útjai kiszámíthatatlanok és sokszor titokzatosan keresztezik egymást. Visszatekintve a Szent Írás szavaival vallom, hogy "nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené" tanítás elrendezése érvényesült. Neki is, nekem is Clevelandbe kellett jönnünk, hogy megismerve egymást jó barátságot kössünk, mely barátságot a zeneművészet kedvelése és közelebbről Bartók iránt érzett vonzalmunk mélyítette. Ez Sándor valami atavisztikus, kismartoni szellemben fogant öröksége is volt. Így haladtunk egyúton haláláig. Tavaly november közepén a kórházban ápolt, egyre gyengülő jóbarát elzárkózott a látogatók elől, mert érezte, hogy mécsesében fogytán az olaj. Aztán egy napon velem kivételt tett. Magához kéretett, mivel Bartókról kívánt valami fontosat kérdezni vagy mondani, -üzente feleségével. Örömmel tettem eleget hívásának már csak azért is, mert állapotában a javulás kicsi jelét látták az orvosok. Akkor én sem sejtettem, mint ahogy Sándor György sem '45. szeptember 22.-én Bartókkal, hogy Varga Sándor barátommal ez lesz az utolsó találkozásom. Bartókra terelve a szót ő már nem emlékezett, hogy miért hívott. Tudata már más régiókban járt. Ma úgy látom, hogy ez mégsem maradt örök titok, mert érzem, hogy az ő sugallata vezette tollamat.

Egy költeménnyel kezdtem, hadd fejezzem be ezt az estet a zene édestestvérével, a kolozsvári költő Kányádi Sándor "Könyomat" című versével. Ezzel az evangélikus testvéreink helyi folyóirata ajándékozott meg bennünket. Legyen ez a vers nemcsak a költő, de a művész Bartók Béla és a bajtárs Varga Sándor szellemeiben is fennkölt üzenet és figyelmeztetés azoknak, akiket illet!

Kányádi Sándor

KÖNYOMAT

bölcsen rendelé az Úr amikor
kőbe vésette a törvényeket

a templomok lerombolhatók
a temetők fölszánthatók

de mi történjék a kövekkel
a már kézbevetekkel
a megmunkáltakkal
az írott-kövekkel

a kövek beépíthetők
a kövek összezúzhatók
porrá őrölhetők

de attól még a kő kő marad
a kőpor pedig megüli a légutakat
ránehezedik a tüdőkre

a kővel már szüszi-fosz is
hiába próbálkozott

ezért mondom, hogy bölcsen rendelé az Úr
amikor kőbe vésette a törvényeket

a kövek persze elföldelhetők
mint bármely más veszélyes hulladék

de a köveknek nincs felezőidejük

elég egy ítéletidő
Isten ments egy földindulás

a kövek bármikor felszínre kerülhetnek
és akkor bizony mondom néktek

kő kövön nem marad!

Kolozsvár, 1988.
